

1919 XX 1939

ЗИМОВИЙ ПОХІД

Der Winterfeldzug der ukrainischen
Armee im Hinterland des Feindes

ГЕНЕРАЛ М. ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО

1919 – XX – 1939

ЗИМОВИЙ ПОХІД

*Слово ґрупи лицарів Українського Залізного Хреста.
— Ретроспективний огляд походу опертій на працю
Ген. М. Омеляновича-Павленка. — Бібліоґрафія*

1919 – XX – 1939

DER WINTERFELDZUG

*Vorwort einer Gruppe von Rittern des Ukrainischen Eisernen
Kreuzes, Teilnehmern des Winterfeldzugs. — Retrospektive
Übersicht des Winterfeldzugs, entnommen dem Kapitalwerk
des Generals M. Omelianowytsh-Pawlenko.
— Bibliographie*

Продовжене видання накладом комітету.
Видавництво »STILUS«, Praha-Žižkov, Tomkova 8
Verlag des Komitees, erweiterte Ausgabe. — Verleger »STILUS«,
Praha-Žižkov, Tomkova 8

1 9 4 0

*Голова Директорії і Головний Отаман
військ У. Н. Р. Симон Петлюра.*

*Командуючий Армією,
отаман (генерал)
М. Омелянович-Павленко.*

*Начальник штабу,
отаман (генерал) М. Юнаків.*

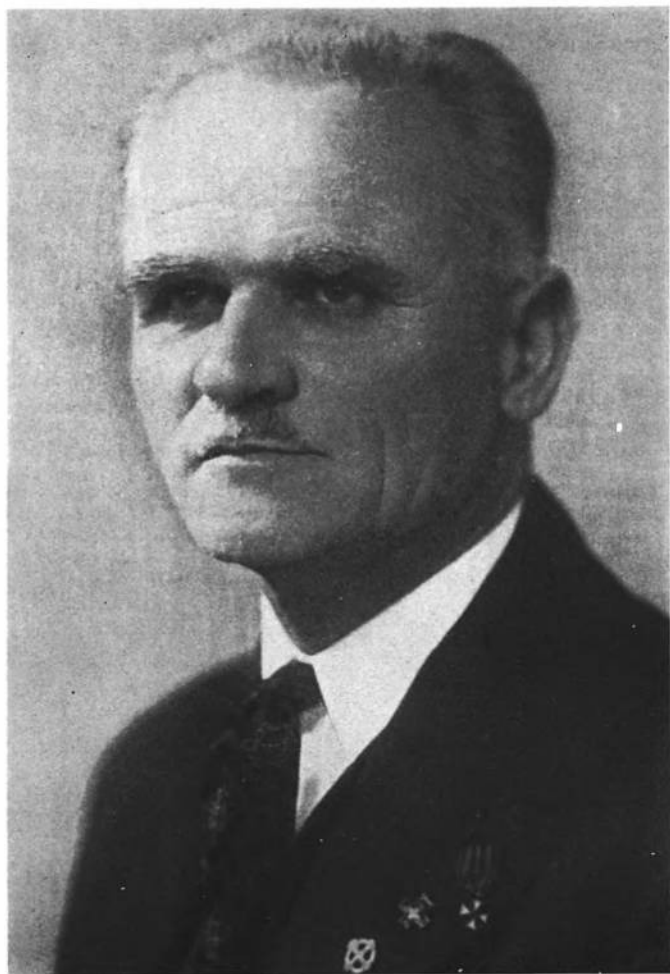
*Заступник команд. Армією,
отаман Ю. Тютюнник.*

*Голова Директорії У. Н. Р. 5. грудня 1919 р., м. Чорторія, ч. 101,
ОТАМАНОВІ ОМЕЛЯНОВИЧЕВИ-ПАВЛЕНКОВІ.*

*У зв'язку з новим завданням, що покладено на Дієву Армію, наказую
Вам приступити до виконання обов'язків Командуючого Дієвою Армією
й одночасно продовжувати керування Запорізькою групою.*

*Дальші вказівки відносно діяльності армії Ви маєте одержувати від
мене через Уряд У. Н. Р. Заступником Вашим призначаю отамана ЮРКА
ТЮТЮННИКА, котрого Ви повинні про це повідомити.*

*Головний Отаман військ У. Н. Р. - ПЕТЛЮРА.
Начальник штабу, отаман - ЮНАКІВ.*

M. Očenášek Kolář
1935.

Tiskárna Protektorátu Čechy a Morava v Praze.

Central European Press.

Список командного складу армії в Зимовому Поході.*)

Команда Армії.

Командуючий армією отаман М. Омелянович-Павленко.
Начальник штабу полковник А. Долуд.
Вартовий отаман і начальник постачання полковник М. Ткачук.
Начальник розвідки сотник Павловський; — зв'язку старшина А. Шаповал.
Начальник конвою К. Ар. сотник Шейко, пізніше сотник Рожко.
Приділені до К. Ар.: полков. В. Трутенко, б. начальник старш. школи, — полков. В. Ольшевський, б. помішн. ком. 3 дивізії, — курінний Ів. Литвиненко, б. ком. полку ім. П. Дорошенка.
Відпоручник УГА при К. Ар. (квітень—травень) четарь Білецький.
Протопресвітер о. Павло Пащевський.
Політичні референти: Л. Кизима, М. Гарасим, В. Скляр, Загурський і Савченко.

Запорізька Дивізія.

Командир дивізії (від лютого) отаман Т. Гулий-Гуленко.
Начальник штабу полковник М. Крат, б. ком. 8 Чорноморського полку.
Командир збірної бригади полков. Ів. Дубовий.
Командир 1-го куріня курінний Халаїм.
Командир 2-го куріня курінний Троцький, б. ком. Кармелюцького полку.
Командир 3-го куріня курінний Зельницький.
Командир Низових Запорож., на той час, курінний Ів. Литвиненко.
Командир кін.-горного артил. дивізіону полков. О. Алмазов.
Командир кулемет. сотні сотник Севастьянов.
Командир полку »Чорних Запорожців« полковник Дяченко.
Помішник ком. полку курінний Броже.
Командир пластунського куріня курінний Плужник.
Командир батареї сотник Черницін.
Командир кулемет. сотні Б. Насонів.

Волинська Дивізія.

Командир дивізії отаман О. Загородський, б. ком. Волинської групи.
Помішник к-ра дивізії отаман Н. Ніконов (з лютого по квітень ком. див.).

*) Список буде доповнений в 2. вид. Зим. Пох. — Р. 1919. Українська Дієва (Надніпр.) Армія рангів немала, вони знов були уведені р. 1920.

Начальник штабу сотн. Морозевич, пізніше сотн. Волосевич.
Начальник оператив. і розвід. відділу сотн. Б. Левитський.
Командир кін. сотні при штабі див. сотник Чорноморець.
Дивізійний священик о. В. Сукачів.
Командир збірного піш. полку полковник Петрів (†), пізніше курінний М. Федченко.
Командир Кін. ім. М. Залізняка полку полков. О. Царенко (†), пізніше курінний М. Коханів.
Старшина полку А. Марущенко-Богданівський (історіограф).
Командир кінного дивізіону сотн. А. Голуб.
Командир Кінного ім. гетьмана І. Мазепи полку курінний Недзвецький.
Командир артил. дивізіону полков. Е. Башинський, б. ком. 18 артил. бригади.

Київська Дивізія.

Командир дивізії отаман Ю. Тютюник, б. ком. Київської групи.
Помішник к-ра дивізії полков. А. Вовк, б. ком. 5 селян. дивізії.
Начальник штабу сотник Блощаневич.
Дивізійний лікар Плітас.
Командир збірної бригади полков. Нельговський.
Помішник к-ра бригади курінний Шраменко.
Командир 1 курія курінний Б. Сухоручко-Хословський, б. команд. 28 Гайсинського полку.
Командир 2 курія курінний Піддубний, пізніше курінний Климач, а в травні курінний Бондаренко.
Командир 3 курія курінний Лавровський.
Командир кулеметної сотні сотник Супруненко.
Командир артил. дивізіону сотн. Вітко, пізніше сотн. С. Чорний.
Командир кінного полку курінний Грибовський (†).

Кіннота Армії.

Командир 2-го кін. полку курінний Лощенко, пізніше курінний Жупінас.
Командир 3-го кін. полку полков. Гн. Стефанів, пізніше (з квітня) полковн. О. Вишневський.
Помішник к-ра полку полков. Г. Чижевський, б. ком. артил. бриг. 3-ої дивізії.
Командир Галицької кінної бригади отаман УГА Ед. Шепарович.
Начальник штабу поручник Ос. Заславський.
Командир 1-го дивізіону сотн. Єднак.
Командир 2-го дивізіону сотн. Р. Ярій.
Сотники: поручн. О. Трач, чет. Гавриляк, сотн. Савон, чет. П. Дереш, поручн. Т. Пасічник, чет. Ів. Руменович.

Чорноморський Партизанський Кіш.

Командир коша отаман (партизанів) Пшоник.
Начальник штабу, ген. штабу полковник Галкин.

ЗИМОВИЙ ПОХІД.

(6. XII. 1919—5. V. 1920.)

Слово групи лицарів Українського Залізного Хреста,
учасників походу.

I.

Значіння Зимового Походу.

Імперська Росія святкує 28 лютого 1917 р.*) столиця Романових — Петроград перший подав сигнал до початку революції супроти зненавидженого всіма верствами імперії існуючого режиму. Важливим фактом є, що «салдати», які перші відмовили послух владі, були у значній більшості з походження або українці, або належали до інших не російських народностей: грузини, поляки, козаки, білоруси та ін., для котрих догма — «Віра, Цар і Батьківщина» була фразою, яка нічого не значила. З казковою швидкістю поширився революційний рух із столиці по широті імперії, валючи скрізь і без того кволий її державний апарат.

Петроград і Москва упилися святкуванням перемоги, — інтелігенція, офіцери, салдати, міщанство, робітництво радісно з обіймами віталися, що ось, нарешті, довгожданний сон сповнився, царський трон упав, самодержавний абсолютизм заломився.

«Безкровна всеросійська революція» мала обновити життя імперії «на благо всім, всім, всім».

Україна на чолі національних вдвигів. А проте ініціаторів революції чекала несподіванка: вже через кілька днів стає ясно, що імперія Романових потребує не лише «обновлення» порядку соціального. Вона не менше вимагає відновлення національного, бо була, немов старий мозаїчний образ, що при першому струсі, негайно розпадається на окремі частки.

*) Всі дати по старому стилю.

Несподівано для пануючої народности й касти появляється, замість одної »общепонятной« мови, кілька менш »понятных«, а то й зовсім незрозумілих мов. Замість одного прапору, біло-синьо-червоного, виринає велике число інших прапорів найрізноманітніших барв. Замість всім знаного »Громкаво« ура, зовсім нескромно пролунало ще й якась »слава«. Замість »нових і вселюдських« гасел »свободи, рівности та братерства в єдиній Росії«, якими захилялися демократичні рупори революційної тимчасової влади, з »українних« столиць неслися гасла »свободи й незалежности« поневолених Московщиною народів. Київ, що давно вважався винародовленим, подав свій голос першим.

Заслугує особливої уваги всіх дослідувачів, що з ментом, як тільки телеграф приносив вісті за Українську національну революцію всюди у всьому світі: в Росії, Сибіру, Канаді, Сполучених Державах, Румунії і т. п. . . . всюди почав битися живчик українського національного життя, який в деяких країнах (Спол. Держ., Канаді, Зеленім Клині) набув значіння великого політичного чинника.

Культурні підстави поширення національної революції на всіх українських землях були надзвичайно великі. Досить буде сказати, що на всіх тих землях стали ширитися політичні та національно-культурні часописи, журнали, популярні й наукові книжки. Населення тих земель живо реагувало на події, читало численну українську пресу, книжки і т. п.

Крім того на тих землях стали ширитися українські школи, в першу чергу початкові, бібліотеки, різні виклади, курси й серії викладів емісарів — українців із Європи. А це сприяло витворенню національно-політичної і культурної свідомости. А під впливом цього всього українці з далеких земель і країв нового світа щиро стали допомагати та ще й досі допомагають усім культурним установам українським, де-б вони не були: чи в Подєбрадах, чи в Празі та в Модржанах, чи в Галичині та в Карпатській Україні. Населення прокинулось, підняло голову і багатонадійними очима дивиться на національні події, що відбувались і відбуваються на коронних землях Великої і Соборної України.

Україна заняла позицію авангарду в революційному поході за право кожного народу на його вільний розвиток під кожним оглядом.

Україна! Слово, що протягом століть так старанно конфіскувалося всіма всеросійськими урядами, несподіванно появилось на устах багатьох і багатьох мільйонів найактивнішої частини громадян імперії, а яскравий жовто-блакитний прапор зовсім нескромно замаєв у заплаві всіляких більш, чи менш червоних прапорів, транспарентів, щитів величезного маніфестаційного походу, що котився з міста до міста величезної держави.

Не одна людина, а дуже багато з тих, хто спостерігав процес українського національного відродження, ставили собі питання: звідки все те бралось? Чия ворожа рука створила цю анатемську динаміку? З яких таємних фондів це фінансується? Хто наважується в такий урочистий мент імперії вносити цей дисонанс? А хто цей Міхновський? Грушевський? Пеглюра? Як сміють ці «парвеню» суперечити великій, всеросійській демократії?

Але факт був незаперечним. Хоч прикрим для сучасних державців влади зреволюціонованої Росії, але незаперечним. Він стояв перед ними марою й вимагав включення до ряду найважливіших проблем держави. Всі відроджені й усвідомлені народи, що входили у склад імперії виразно приголосилися до своїх прав і то не шляхом прохання, а шляхом права і справедливості навіть і тоді, коли це довелося виборювати силою зброї. Центральна влада опинилась зо всіх боків zagrożеною, а перед цьому вела Україна. В Україні «своя правда і сила, і воля» має бути! На це гасло повсталa земля, що віки лежала непробудним сном. На це гасло встав молодий, відновлений нарід, щоб здобути право своє. І невдовзі в Україні повсталa своя влада — Генеральний Секретаріят, — своє право — Центральна Рада й своє козацьке військо, що в обсягові кількaсоттисячної армії перебрало на себе оборону південно-західного фронту.

Це останнє сталось в наслідок затяжного бою на фронті й в запіллю між старим і досвідченим кадром армії, який був напросто безрадий у боротьбі з розкладовою «демократичною» роботою всіх родів і відним комітетів та молодими, але національно свідомими, повними душевного піднесення старшинами, хоч у більшості без належного військового вишколення.

Бій за душу українського вояка був безкомпромісовий і виграла його українська сторона, завдяки чому південно-західний фронт тримався ще довгі місяці та напевно став би основоположником млодої української регулярної армії, якби не новий (більшовицький) «октябрський» переворот у Московщині, а з ним і перший наступ «червоної гвардії» Льва Троцького на беззахисні північні кордони України.

**Доба першої руїни
(кінець р. 1917).**

Цей факт вивів із рівноваги й українське військо, бо з червоними навалами прийшли на Україну і нові «моральні гази» привабливих перспектив «раю на землі». Переважна кількість вояцької маси була затроена тими газами. Дещо витривалішим виявилось Вільне Козацтво України на чолі з наказним отаманом ген. Павлом Скоропадським, але й воно в скорім часі підпало розкладові. На весну 1918. року Україна стояла майже безборонною супроти червоногвардійців Москви. Україна, а зокрема Київ переживають руїну, що наподоблює напад орд татарських із часів Золотої Орди. Замість лагід-

них та барвистих осель — руїни хат із чорними димарями свідчать про долю їх власників; до старих козацьких могил прибивляються тисячі й тисячі нових. Козацькі лави рідшають. На захист покривдженої батьківщини виступають юнаки-студенти високих шкіл і своїм молодечим подвигом під Крутами вносять і свою криваву жертву на вітар визволення батьківщини. Влада України опускає Київ і, під захистом свого вірного війська, відходить на західні кордони своєї землі до того часу, поки був заключений військовий союз із державою німців, військо яких дуже скоро завело порядок на Україні. Воно було добре озброєне, і чисельне, і здисципліноване.

Такий сумний білянс першого року молоді самостійної української державности — як наслідок повної невідготовлености нації до таких важливих завдань, які несподівано поставила перед нею велика революція.

Через піврічний спокій — до нових потрясень. (Осінь 1918.)

Минув тільки рік; але скільки контрастів: радість, смуток, надії, острах. Все це витворювало особливий настрій, що впливав підбадьоруючо на сили, які намагалися внести в нову хвилю подій своє слово і свою частину формуючої волі. Найшлися чинники, що захотіли докласти до справи своє зрозуміння речей. Так прийшло до гетьманування Павла Скоропадського, яке переходить до нових, ще бурхливіших потрясень. Після півроку спокію — повстання, пізніше прихід Директорії. Її влада з головним отаманом С. Петлюрою, буде вести постійні війни — спочатку (до весни 1919) з поляками (армія Галицька), пізніше — зеднаним українським військом з білою та червоною Московою (до осені 1919). Ще пізніше в союзі із Польщею супроти червоних (до зими 1920 р.).

Ці війни,*) досить вже досліджені, були для України однією безперервною трагедією (останній акт драми — «Базар» у р. 1921., коли за національну ідею знайшли спільну смерть 359 старшин й козаків. Козаки відмовилися, як то вимагалось, видати свою старшину). Хоч нераз українське військо доконувало славні чини — все-сила світова дипломатія своїм втручанням все звела на нівець.

Роля Зимового Походу в ланцюгу цих кривавих подій.

Зимовий Похід української армії відбувся на межі між походом на Київ соборної української армії (літо 1919) й останньою кампанією (літо й осінь 1920), коли спільними зусиллями українського війська (дієва й повстанча армія) та польського війська були розбиті червоні москалі на Вислі та

*) Дивись праці: маршала Пилсудського, — марш. Тухачевського, — ген. М. Омеляновича-Павленко, — ген. Тарнавського, — ген. Кутшеби, — ген. Петрова, — ген. Капустянского, — ген. Грекова, — ген. Л. Форі, — ген. Липко, — ген. Куца, — полковника Кокурина.

Дністрі, а тим самим змушені прийняти від поляків подиктований ними мир у Ризи. Таким чином «вал» червоних на Європу був зупинений. Роля української армії у цьому важливому історичному моменті була не останньою, що підтверджують визначніші військові дослідники тієї доби (ген. Л. Форі, ген. Вайган, ген. Кутшеба). Маршал Пілсудський у своєму листі до гол. отамана Петлюри писав:

»Армія польська, — заховає в пам'яті своїй часи спільних змагань з ворогом і героїчну поставу військ українських однаково стали й мужню як у дні тріумфу так і в години тяжкої проби.«
(Волинське Слово.)

Моральні імпульси
чину.

Мусимо зазначити, що Зимовий Похід відбувся в обставинах дуже скомплікованих, коли нормальним виходом з положення могла би бути лише капітуляція решток армії У. Н. Р. восени 1919 р. перед трьома претендентами на українські землі — поляками, російськими більшовиками та «добровольцями» армії ген. Денікіна.

Почуття обов'язку до справи, за яку стільки часу провадився бій у попередніх кампаніях та лицарські традиції минулого, дали сили тим небагатьом тисячам не допустити до упадку армії, яку напросто розкладали різні природні та штучні хвороби. Найбільша пошесть — тиф — десяткував ряди війська, що могло ще с'як-так рухатися. На приказ національно-політичного вождя гол. отамана С. Петлюри, скріпленого також солідною, як під оглядом фаховим, так і національним, особою, б. проф. Миколаєвської цесарської академії, командиром армії за Світової Війни, ген. Юнаковим, безпосереднє продовження боротьби було довірене ген. М. Омеляновичу-Павленкові та його заступникові отаманові Юркові Тютюнникові. Вимагався чин, під час якого найменша незручність, або невдача тягнула за собою необчислимі наслідки.

Традиційне, випробоване, козацьке «щастя» з українською армією було виконане в марші «кріз бурю і сніг» протягом 152-х доб. Тисячі зміряних ногами кілометрів серед найнесприятливіших обставин. Безліч найдивовижніших пригод. До 50-ти більших і менших боїв із противником — білим і червоним — ось підсумок, що є занесений у писану кровю книгу під заголовком «Зимовий Похід». Має правду один із рецензентів походу, який пише: «Цей похід остався насюгодні лишень спогадом, але він перейшов до історії визвольних змагань Українського Народу; він, оповитий славою, і є доказом невміручости нашої ідеї, нашої віри в краще майбутнє, віри в нашу остаточну перемогу».

В добі від рр. 1920—1939 появилася чимало праць присвячених цьому походу. Між ними також праця ген. М. Омеляновича-Павленка, що має синтетичний характер і яка абсорбує багато згадок інших авторів. Заслужила вона багато прихильних і коштовних

оцінок численних критиків та рецензентів; тому ми, учасники походу, з огляду на повне вичерпання першого видання цієї цінної книги, уважаємо своїм святим обов'язком за згодою шановного автора видати цю книгу другим виданням із певними доповненнями та замітками. Цей наш скромний вчинок впливає з того пересвідчення, що поширення праці головного команданта про таку важливу й самотню в літописях народу історичну подію, принесе нашому загалові корисну приємність, бо нагадає про ню, піднесе духа і збагатить його знання про те, за що боролись та вмирали найкращі сини великого Українського Народу у дні найбільшої європейської революції. Можемо скріпити ці твердження й голосами з табору, що тоді був проти зимопохідників.

Так в органі добр-армії, в Одесі, в час коли вона спішно евакуювала місто, писалося: «Колиб ми мали людей із так розвиненою любов'ю до рідного краю, яку мають українці, тоді б не прийшлося нам бути сьогодні в такому прикрому стані».

В іншому таборі — польському, в капітальній праці ген. Кутшеби під заголовком «Виправа Київська», читаємо уступи, які характеризують Зимовий Похід під оглядом політично-стратегічним . . .

»В Україні діяв Петлюра також збройно. Були то повстанчі акції зреорганізованих решток української армії, т. зв. «Зимовий Похід» під проводом ген. Омеляновича-Павленка, що відбувся в запілля більшовицької армії. Ці відділи сповнили уложені їм завдання і не підлягли протиакціям більшовицької армії.

Натомість більшовицька армія, що закінчувала уже розбиття армії Денікіна перестала вже бути потрібною на тім операційнім відтинку» (стр. 36).

»Велике значіння приписувалось обсервації теренів у тилах фронту більшовиків, які вели з нами війну на Волині та Поділлію.

Відомости окреслювали район і розміри селянських народніх повстань, що вибухали в обсаджених більшовиками українських просторах. Осередком протисовітського руху стала українська армія ген. Омеляновича-Павленка» (стр. 47).

»Українська армія під проводом Павленка існувала реально і збройно репрезентувала українську державність. Та армія показала себе в часі свого «Зимового Походу» від 6. XII. 1919 до 5. V. 1920 р. дійсною партизанською війною з совітськими силами» (стр. 79—80).

II.

Ретроспективний огляд Зимового Походу, опертий на працю ген. М. Омеляновича-Павленка.

Загальні уваги. Свою капітальну працю (200 стр. великого формату, 19 схем з численними документами та ілюстраціями) автор починає коротким зверненням до читачів, у якому підкреслює, що ставить собі завдання «дати нарис, що освітлював би похід не тільки з військового боку, але також і ті обставини, в яких той похід відбувся та які привели до його успішного кінця».

Вище було зазначено ту важливу роль, яку мав Зимовий Похід на наступні військові події, що мали місце не лише на терені України, але і східної Польщі. Тут-же підкреслюємо, що в нашу добу масових війн, не буде рідкістю, коли війна завдяки втручання революційних ферментів, обернеться у табор партійництва, що має завжди свої певно усталені закони та форми бою.

В час безпосередньо перед Зимовим Походом у війську українським була не аби яка техніка, але рік пізніше зброєю вояків були — шабля, багнет, кулемет, навіть і звичайні вила. Це воякам, що вміли орудувати панцерним автом, чи танком, говорило дуже мало в розумінню їх ремесла. Але в нашу добу загострення ідей нікому не прийшло на думку зрікатися і цих найпримітивніших засобів боротьби в обличчю перспектив, що розгорталися перед кожною воюючою стороною. Що-ж торкається «обставин», то вони так само мають значіння загальне, а не лише східньо-льокальне, бо ж була то доба, коли багато обдаровані проведенням словянські народи, із своїми тисячелітніми традиціями, мусіли вести боротьбу в не менш «блискучих» обставинах. Це так само заслуговує ширшої, ніж наша, аудиторії. Сама оригінальність цих «обставин» промовляє нам за те, що вони можуть уявляти інтерес для найширшого кола читачів. Таке розуміння сучасної дійсности спонукало до того, що, коли не вся ця праця, то бодай передне слово до цього другого видання пішло у світ на кількох інших мовах.

Частина перша: організація прориву (Чортория—Липовець). — Марш по тилах добр. армії на Схід. Нова організація армії.

□ I — □ VI Скоровиди; див. схему. Нова команда дієвої армії рішає прорвати тісне коло (поляків, білих і червоних москалів) у напрямку м. Липовець (див. схему), щоб могли посунутися у глибину країни з надією, що населення українське дасть своєму військові засоби для існування й боротьби, яка мала початись новими методами та новими формаціями.

Наперекір усім розрахункам ворогів, за учинною допомогою Укр. Гал. армії яка тоді оперувала самостійно, десятиденна опе-

рація прориву, хоч з багатьома пригодами і критичними хвилинами, перейшла успішно. Українська армія дістає нові можливості для маневрування в запілля білих, які все ще стояли в бойовій позиції під Києвом та Харковом проти червоної гвардії Льва Троцького.

Другу половину грудня 1919 р. та початок січня наступного року, українська, ще мало рухлива завдяки великої кількості тифозно-хорих та браку коней, армія перебуває на Уманщині (31. XII.—5. I.) і південних та південно-східних повітах від неї, маневруючи весь час по тилах Добр-армії. Весь час команда армії старанно оминає більш ризикованих сутичок із ворогом, щоб дати змогу військові зосередитись, обновити свої фізичні та моральні сили. Одночасно переводиться реконструкція армії.

Три більші групи — дивізії мішанного типу (відділи: піхотний, гарматний, кінний з пластунами й допомогових формацій).

Запорізька — отаман Гулий-Гуленко.

Волинська — отаман Загородській (за час його довгої хвороби — полковник Никонів) і Київська — отаман Ю. Тютюнник складала основу армії.

Помалу формувалася й армійська кіннота — першим полком був — »3 кінний«, який був сформован із рештків 3 залізної дивізії, яка під Животовим (повіт Гайсин) потерпіла тяжку невдачу.

Другим з черги повстав »2-й кінний Запорізький полк«, сформований із різних окремих кінних сотен після бою під Олексівкою 23. I, на Херсонщині.

Як було зазначено дивізії були мішанного типу с. т. із різних родів військ, — до кожної з них були приділені кінні полки; так при запорізької див. — »полк Чорних Запорожців«, — при Волинської два полки: »полк імені Максима Залізняка« й »Мазепинській« при Київській — »Київській кінний полк«.

Таким чином у командуванні армії була явна тенденція збільшувати здібності армії до маневрування, боева сила кінних частин була побільшена тим, що при них були організовані пластунські куріні багаті на кулемети (на »тачанках«, пластуни пересувались на возах).

З отаманом Гулим-Гуленком приєдналися до армії й його партизани (курінь низових Запорожців).

Артилерією армія була слаба; властиво всюди були лише звязки дивізіонів і батарей, але всеж треба відмітити Кінно-гірний дивізіон полковника Алмазова та батарею сотника Чорного.

Штаб армії, властиво разом з своїм конвоем (сотн. Шийко, старш. Рожко) та розвідчо-звязковою командою (сот. Павловський) був перетворений також у малу боеву групу, бо небезпека загрожувала однаково всім; запілля тут не було.

Ближчим оточенням командуючого армією були: полковник Долуд (нач. штабу), пол. Ткачук (господар та вартовий отаман), духівник, всіми щиро шанований протопросвітер Павло Пашевський і нарешті персональний осаул ком. армії хорунжий Кочуржук, якому доля не судила вернутися з походу.

Журбою референтів при дивізіях було тримати контакт із урядом У. Н. Р., деякі члени якого, в чолі з головою ради міністрів

Іс. Мазепою, були стало на терені України та мали обов'язки посередників між командою й населенням.

Успіх в боєвих операціях базується на добрій поінформованості про положення та силу ворога, на швидкому маневруванню, на плеканню засобу несподіванок, а в самім бою — кулемет (тачанка), граната та багнет стають рішачими чинниками. Скасуванням зайвих частин та обозів, справа рухливості армії значно підноситься . . . З цим підноситься і мораль, бо щоденні успіхи в малих сутичках піднесли військо на душі, хоча загальна моральна обстановка була досить скомплікованою.

В цьому моменті автор, який на кожний колектив дивиться, як на живий організм, виявляє особливу зацікавленість і досить реhellфно освітлює справу, особливо таку, як т. зв. «Волохівщина» (ухил у бік боротьбистів). Констатує ці явища, автор студіює їх і не раз підкреслює їх негативний вплив на розвиток боротьби за свободу українського народу. II

Частина друга: Армія в «коридорі». — Марш роз'єднаними дивізіями. — Повстанці й партизани. - З'єднання перед Дніпром (Черкаси). — Полтавщина.

Ця частина з'ясовує перебування української повстанчої армії в серці України на Уманщині (5. І.) серед надзвичайно скомплікованої стратегічної ситуації, бо приходилося діяти у заплілю т. зв. білих армій. Ця обставина не могла неїмпонувати борцям, а це сприяло тому, що вони намагались розвинути якнайбільшу динаміку, формуючи все нові та нові партизанські відділи й очищуючи, таким чином, все більші терени України.

Це мусіли би використати червоні на фронті проти білих, але вони не змогли належно це зробити, завдяки ще малій своїй боєздатності. Це вони зробили щойно пізніше, а поки що лише частинно наступали на білих.

Наша-ж повстанча армія, хоч у тому часі й нечисленна (від 4 до 5 тис.) все таки у такій кількості не могла б оперувати нараз, тому команда її вперше вживає маршу роз'єднаними дивізіями (див. схему). Такий її стан продовжується від 22 січня по 13 лютого, коли знов постановлено з'єднати всі частини для переходу через Дніпро на Полтавщину.

В окремих розділах автор докладно зупиняється на маневрах кожної колони . . . У праці приведено багато повчаючого матеріалу, який одночасно є ілюстрацією до наступного великого трактату про природу й методи боротьби повстансько-партизанської натури на Україні, що вимагала певної систематизації та упорядкування.

Присутність в армії таких видатних повстанчих організаторів, як от. Гулий Гуленко та Юрко Тютюнник добре прислужилася справі. Саме тоді, у ці тижні повстанська партизанська справа на-

брала великого стратегічного значіння, а рік 1920 буде для цього доказом.

Найліпшою атестацією повстанчого партизанського руху може бути те, що командами червоної й білої армій було витрачено дуже багато різноманітних засобів та енергії, щоб перетягнути їх на свій бік. Але марно. Повстанці й партизани, за малими винятками, завжди виступали лише під національним жовто-блакитним прапором і повністю підлягали авторитетові команди української армії. А кількість повстанців на весну 1920 року, пересягає не одну сотню тисяч людей.

Булоб дуже помилково думати, що інтелігенція повстанчих провідників була мала. Навпаки. Цей рух захопив дуже й дуже багато осіб із високою освітою й надпересічною інтелігентністю. Рух цей, як було сказано, по своїй істотності був глибоко національний, хоч мав свої певні ознаки соціального порядку, з яких автор особливо підносить т. зв. Махнівщину (із гаслом: багатий бійся — бідний смійся!) Цей рух взяли під свою опіку відомі анархісти. (Історія Махновського движення, П. Аршинов.)

Але повторюємо: то були тільки порівнюючо невеликі відступи. Кількасоттисячна повстанська маса лишалася завжди глибоко й послідовно національною з певними й виразними гаслами свободи й незалежності поневоленої москалями батьківщини. Їх державним знаком був тризуб. Їх прапор був жовто-блакитний. Їх програма була Українська Народня Республіка. Їх верховним провідником був Головний Отаман Симон Петлюра. Армія — технічною цитаделю. **II**

Частина треття. Поворот Армії із за Дніпра до Бугу (район УГА. — На Гайворонській переправі. — Демонстративні акції.) — Синюха (переправа). — Марш до ст. Долинської. — Знов до Бугу. — Генеральний бій за Вовнесенськ (бава, переправа).

III Ситуація в якій перебуває українська армія з кінця лютого (21. II.) по першу половину квітня (16. IV.) ст. ст. майже два місяці, то була вже доба, коли помалу весна почала вступати у свої права, нагадує подорожнього, за котрим по пятах женеться тічка вовків, але такого подорожнього,

що добре обізнаний із тереном і знає коли й куди уникнути перед небезпекою.

Схематично справа виглядатиме так: перейшовши назад Дніпро (17. II.) і скупившись у районі Чигирина (славнозвісної столиці українських гетьманів) армія пробивається до Гайворонської переправи на Бузі (13.—16. III.) де має намір поновити страчений контакт з Українською Галицькою Армією, дістати певніші інформації про чинність українського уряду та про нові боеві формації у Надністров'ю (Могилів, Кам'янець-Подільський). **IV**

Не досягнувши цієї мети, армія знов намічає скок на схід, який маскується вже досвідченим способом — акціями врозтіч, на Гайсинщину, Голту, Умань, Ольвіопіль . . .

Кожна з колон виявила велику зручність і орієнтаційність, кожна має свої щасливі й чорні дні (Наливайки), але при допомозі партизанів та селянства взагалі й ті останні скінчилися гаразд, так що колони можуть марширувати до переправ через Синюху. Невеличка ця річка влітку, але похмура, широка та бистра у добу весняну.

25.—27. III. українська армія форсує Синюху (у Новоархангельська) і через Бобринець (4. IV.) прямує на південно-східну частину Херсонщини, а саме на важніші стратегічні залізничні вузли ст. ст. Долинська-Кривий Ріг-Н. Буг, де з прибуттям армії всяка комунікація зупиняється; сполох шириться далеко і червоне командування з різних залог посилає червоні полки для ліквідації «бандитизму».

Мета досягнена. Командування перериває свої бої біля Долинської (10. IV.) і, через розбуджені до життя степи Херсонщини з їх численними безіменними старокозацькими могилами, вертає армію знов на захід до Бугу, але тепер вже більш на південь до переправи біля м. Вознесенська, яке в одночас було муниційною базою для XIV. сов. червоної армії.

Через п'ять днів армія під Вознесенськом і 15 та 17 вступає з червоною залогою міста та району в безкомпромісовий бій, бо надходили невеселі вісті — кожна змарнована година могла обійтись надто дорого. [v]

Ні один із дослідників Зимового Походу не минає байдуже бою біля Вознесенська; спиняючись на цій події, кожний з них уважно підкреслює, як тактичний, так і національно-моральний її мент. У книзі наведені оповідання з праць ген. Ткачука, полк. Дубового, полк. д-ра Сухоручко-Хословського, сот. Б. Монкевича, сот. Шпилинського, от. Юрка Тютюнника, К. Лисюка. (Див. бібліографію.)

Успіхом біля Вознесенська армія здобуває зовсім нову стратегічну ситуацію. Намічена ще за Дніпром акція шукання з'єднання з новими українськими формаціями стає тепер не байкою, а річчю цілком реальною, хоч терен діяльності тих формацій був відділений від армії порядними силами червоних.

У кожній боротьбі є мент, часто критичний, розв'язання якого витворює дальші перспективи.

Марш армії до Долинської, а звідти до Вознесенська творить одну оперативну цілість і хто думає, що справа лише у маневруванні біля самого Вознесенська, той помиляється; стан у якому була тоді армія (повний брак огнеприпасів) вимагав ставити ставку на несподіванку — інша справа буде далі, коли армія хоч кількістю нечисленна, зате зразково озброєна при солідній на той час польовій гарматі.

Частина четверта: між Бугом і Дністром. УГА в квітня в революті. — Аманьів і Балта. — Остання операція (Вапнярка—Ямпіль). — Останній бій (Крижопіль, Савчино, Мясківка—Джугастра). — Кінцеве слово.

Остання фаза Зимового Походу... Драма тягнеться повних вісімнадцять доб, між історичними річками Бугом та Дністром. З одного боку багато червоних дивізій, з другого українсько-польський фронт. Кожна сторона знає, що боротьба точиться за

бути, чи не бути. І тут чинність, безупинна активність партизанських відділів відограє свою рішачу ролю. Тим більше, що до армії партизанів приєднується солідно організована галицька кінна бригада от. Шепаровича (іздців 400; багнетів 150 при 30 кулеметах). Ця бригада з кількома іншими частинами УГА вже скоро місяць перед тим стала на революційний шлях і шукала звязку з українською армією. Як у літі 1919 (похід на Київ), тепер знов прийшло до з'єднання укр. вояків з-над Дніпра й Дністра. Не треба забувати, що ще дві бригади УГА (3 і 2) місяць як постановили »приєднатися до армії ген. О. Павленка« (див. матеріали), але ситуація цьому не сприяла.

Спільними зусиллями всіх цих сил команда армії у кількадесяти боях передовсім нищить всі ворожі скупчення в районі Ананьїв—Балта—Бершадь—Тульчин (30. IV.), а потім на друге травня скупчує всю армію у вихідну групу на схід від Вапнярки та розпочинає свій останній у цьому поході акт: прорив через запілля, а потім і через боевий фронт червоної армії. (Мясківка—Джугастра—Ямпіль.)

Бої в районі Ананьїв—Бершадь—Балта мають для дальшої акції важливе значіння, бо на певний час українська армія забезпечила собі запілля (випробувана тактична метода).

Крім того армія посилилася ще прилученням Чорноморського Загону під командою от. Пшонника з начальником штабу загону полк. ген. шт. Галкиним. Загін прибув у лютім з Одеси до Тирашполю, зараз же ввійшов у звязок із кінною бригадою от. Шепаровича та разом із нею подбав про злучення з українською партизанською армією. Загін був тоді досить сильним, а головно мав великий старшинський склад.

Зо змінним щастям бій тягнеться другого, третього і четвертого травня, коли він досягає кульмінаційного пункту, а до гри вмішалось зрештою саме небо — перша весняна буря, що підняла таку хмару піску, що противники не могли один одного бачити. Терен не сприяв наступним акціям. Круті яри тормозили рух наших обозів, які за цей час збільшилися великими тrenaми з огнеприпасами й взагалі з военним майном.

Бій до самозречення частини Київської дивізії (1. курінь й 2. курінь — ранення курін. Бондаренка) та успішна акція запорожців

у тилу (кільце облоги було розірване) дозволила команді армії створити нову оперативну комбінацію. Проте втома людей і коней досягнула свого верха. Ніч, що незабаром навинулась, ще поліпшила ситуацію. Третій Кінний полк виконує прекрасне діло (полонив цілу бригаду червоних стрільців), у ночі спіє також справа і у решти групувань, так що на ранок п'ятого травня командування армії направляє ядро всіх сил з с. Мясківки на Ямпіль (на Дністрі). Прорив йде з такою ударною силою, що ворог на всьому шляху в паниці розчистив армії дорогу, лишивши на полі бою багато бранців та різних трофеїв.

Навіть з цього схематичного огляду останньої фази (V—VI) Зимового Походу читачеві ясно, що за цей час зимопохідниками було пережито — автор справедливо відмічає, що в бою не завжди вища команда може приспіти своїми директивами — ініціативність й інтелігенція командного складу може приспіти в бойових кризах надміру. Так було й в тих боях безкомпромісових й безупинних — успішному закінченню яких сприяли самі зазначені вище якості боеків (1/3 складу старшини).

У той час дві інші дивізії (Київська й Волинська) тамують на прі ворожих підсилень.

Спільно, у згоді з вірою у проведіння Боже, з любов'ю до свого народу та його війська, у сліпому довір'ю козацтва до проводу армії, розпочався Зимовий Похід. Ці великі засади дали йому спроможність щасливо його закінчити. Зв'язок із українським урядом тримали референти при армії, а у останній фазі Зимового Походу приєднався до армії і голова ради міністрів Іс. Мазепа, який у товаристві своїх ближчих співробітників за весь час походування армії перебував на терені України.

[VI] 6. V. населення Ямполья перше вітало нашу наверхнену з походу армію, а згодом команда армії мала щастя вітати у себе і головного отамана С. Петлюру в оточенню урядових осіб. Тут також було вперше постановлено, що нагородою для всіх учасників походу буде відзнака-орден Залізного Хреста з окремим орденовським статутом.

»Свою Україну любіть,
Любіть її во время люте!«

Ці слова Шевченка, пише автор, були гаслом усіх зимопохідників. »Во время люте« якраз вони любили Україну. І не було більшої жертви для них, яку би вони не зложили на вівтар своєї любові. Жертва духа, крові, жертва життя свого і своїх ближніх...

Розміри статі не дозволяють нам подрібніше зупинитися на реферуванні праці, тим більше, що дальші уступи з рецензій та пресових розвідок і додані при цьому схема та маршрут походу доповнять цей ретроспективний нарис Зимового Походу української армії в часі від 6. XII. 1919 р. до 5. V. 1920 р.

Матерjali, що використано для предлежачої праці: 1. Власні записки, мапи і т. п. 2. Записки й спогади старшин конвою. 3. Матерjali з журналу »Скиталець«. 4. Денник отамана Шепаровича (командир кінної бригади). 5. Денники командирів Запорозької групи (п. п. С. і Г.). 6. Юр. Тютюнник: »Зимовий похід«. 7. П. Певний: »За волю й державність«. 8. Феденко: »Фермент нації«. 9. Спогади старшини кінного дивізіону Гайдамаків. 10. Спогади полковника Трутенка. 11. Спогади полковника Сікевича (б. посла в Будапешті). 12. Спогади старшини 5-го кінного полку (вмер від сухіт р. 1923. в Будапешті). 13. Командир бригади Запорозької дивізії полковник Дубовий: »Маршрут Запорозької дивізії«. 14. Спогади Волинської дивізії сотника Левицького. 15. Спогад-конспект начальника штабу Запорозжців полковника Крата. 16. Записки з »Короткої історії 3-ої Залізної дивізії (Зимовий похід)«. 17. Спогади хорунжого Юнацької Школи, пізніше 3-го кінного полку, Артемева. 18. Спогади про Любарські події з »Альманаху Київської дивізії« (1920). 19. »Поміж молотом і ковалом«. 20. Спогади старшини Галицької армії Бабія (Одеса). 21. Матерjali старшин штабу II Галицького корпусу сотника Гнатевича. 22. Почестний член Укр. музею визвольної боротьби хор. К. Лисюк: »Спомини« (Сполуч. Держ.). 23. Юрій Магалецький: Батько Махно (календар »Дніпро«). 24. Пполк. др. Сухоручко Хословський: Службовий денник. Спогади за бій під Вознесенськом, за захоплення двірця й бій під Вапняркою. 25. Полковник Дубовий — Спомини за бій за захоплення Вознесенська й бій під с. Наливайки.

III.

Рецензії.

Проф. О. Мицюк (»Дзвоник«, літ.-наук. жур. Львів 1934, стор. 339-340).

»В історії збройної боротьби за національну державність України окреме і видатне своєю популярністю місце займає »Зимовий похід«, що був пророблений по заціллях противників — червоних і білих — зимою 1919—1920 рр. З-під пера генерала, що стояв на чолі того походу й автора відомих інших публікацій на военні теми появляється праця, що вповні охопила похід від початку до кінця і наше та й чуже громадянство може мати докладний образ про ту визначну одисею, в якій від генерала до простого вояка всі виявляли суперництво в героїстві й жертвах за свій ідеал.

Крок за кроком описує автор хід маршів, у читко намальованих схемах показує чергові ситуації, іноді впрост неможливі. Спокійно летить його мова, а серце читача не раз живо затремтить, аж дух захоплює! Скільки любови до Батьківщини, скільки безкорисного героїзму, повсякденного герцю зі смертю і знайдення виходів з безвихідних положень! Позатим безхрестні могилки невідомим борцям!

Автор підійшов до своєї теми абсолютно безсторонно. Він нікого не картає, лише констатує. Але високо підносить заслуги своїх співучасників, полишаючи себе ніби не головним героєм по-

ходу. Читач розбиреться і в тім, яка роля припадає самому генералові, і з яких фактів які випливають висновки. Автор сполучив науковість викладу з популярною формою, зробивши свою працю приступною й простому селянинові, й рядовому воякові.

Названа праця многобічного значіння. Її не проміне історик України. З неї черпатимуть науку військові люди, зокрема щодо особливостей партизанської боротьби. Вона має виховуюче значіння для українського громадянина й особливо вояка. В ній, нарешті, знайде історик революції і суспільних рухів України цікаві характеристики повстанчих рухів на наших землях, які ще не можуть бути всебічно знаними.

Книжка написана легко й читається, як якийсь роман. »Зимовим походом« будуть зачитуватися сучасні й майбутні українські покоління. Є то світла сторінка в нашій історії.

Велика наукова цінність і цікавість праці роблять її невмірую. Вона буде багачко разів перевидана.«

»Гуртуймося« (літер. воєн.-істор. місяч., Прага 1934, ч. XII, стр. 19).

»Славетний анабазис українського воєн.-істор. місяч., Прага 1934, ч. XII, стр. 19).
яцтва армії У. Н. Р., насичений безперервними безприкладними по впертості витривалості, героїзму, жертвенності й відданості

ідеям свободи й державності України чинами українського війська. Славна безприкладна історія трудів і подвигів рідного війська у недавній визвольній боротьбі — джерело нашої національної воєнної гордості і пиhi; джерело черпання нашої науки і мужньої сили для дальшої боротьби. Автор незвичайно вдало і майстерно у виразних, пластичних, хвилюючих образах й описах подає перебіг незабутнього Зимового походу — один із могутніших епізодів нашої загальної великої й славної героїчної визвольної епопеї. Радимо цю книжку кожному українському воякові, і взагалі, кожному українському громадяннові обовязково перечитати.»

Бюлетень Польсько-Український (Варшава 1934, ч. 33 [68], стр. 6.) — »Зимовий похід.«

»Ця книга є цінним документом про згадану частину війни (боротьби) за незалежність України насамперед тому, що її автор був тоді дійсним вождом армії та його твердження є найбільш міродатне для освітлення певних моментів. Проста і безпретензійна форма оповідання, не позбавлена однак драматичних моментів, притягає читача своїм епічним характером.«

»Загально праця ген. Омеляновича-Павленка є цінним причинком для освітлення цього цікавого і повного значіння стану збройної боротьби за незалежність України і повинна заінтересувати не тільки військовиків, але також і політиків.«

Проф. С. Наріжний
(«Вістник» місячник літератури, мистецтва, науки і громадського життя, Львів 1934, стр. 93).

»152. доби (6. XII. 1919.—6. V. 1920.), з них майже третина на бої кілька тисяч кільометрів маршу, що в більшості переведений був у зимову пору або в весняну відлигу, і все це на тлі надто скомплікованої політичної та воєнної обстанови — це є предметом

названої праці.

Матерял використаний автором для цієї праці досить багатий. Це, насамперед, його власні спогади, як командарма; — а також різні документи, записи, мапи й. т. і.; спогади багатьох учасників Зим. Походу й видруковані вже матеряли. Спокійний об'єктивний виклад, багатий документальний зміст, солідне опрацювання є головними прикметами цієї книжки. Як твір командарма вона являється не тільки історичною працею а історичним документом, і тому ніколи не стратить свого значіння.»

DER WINTERFELDZUG.

Ein geschichtliches Dokument.

Die wortgetreue Übersetzung des historischen Befehls, mit dem Otaman*) M. Omelianowytsh-Pawlenko von dem Direktorium der Ukrainischen Volksrepublik mit dem Kommando der Frontarmee beauftragt wurde:

Der Chef des Direktoriums der Ukrainischen Volksrepublik, 5. Dezember 1919, Stadt Tschortoryja, Z. 101, dem Otaman Omelianowytsh-Pawlenko.

Im Zusammenhang mit der neuen Aufgabe, die der Frontarmee auferlegt wurde, befehle ich Ihnen, das Kommando der Frontarmee zu übernehmen und gleichzeitig die Führung der Zaporoger Gruppe beizubehalten.

Weitere Weisungen, die Tätigkeit der Armee betreffend, werden Sie von mir durch Vermittlung der Regierung der Ukrainischen Volksrepublik erhalten. Zu Ihrem Stellvertreter ernenne ich den Otaman Tiutiunyk Jurko, den Sie davon in Kenntnis zu setzen haben.

Der Hauptotaman der Armee der Ukrainischen Volksrepublik PETLJURA.

Generalstabschef Otaman JUNAKIW.

Vorwort einer Gruppe von Rittern des Ukrainischen Eisernen Kreuzes, Teilnehmern des Winterfeldzugs.

I.

Die Bedeutung des Winterfeldzugs.

Das zaristische Rußland feiert die »blutlose« Revolution.

Am 28. Feber 1917**) gab die Hauptstadt der Romanow-Dynastie — Petrograd — als erste das Signal zum Beginn der Revolution gegen das von allen Volksschichten des russischen Imperiums verhaßte Regime. Es ist nicht ohne Bedeutung, daß die „Soldaten“, die als erste der Regierung den Gehorsam verwei-

---

*) „Ataman“ hieß ursprünglich der Führer einer Kosakenabteilung; auch die Bezeichnung für einen höheren Kosakenoffizier. In der ukrainischen Sprache heißt das Wort „Otaman“.

**) Alle Daten nach der russischen Zeitrechnung.

gerten, größtenteils gebürtige Ukrainer oder andere Angehörige der nichtrussischen Nation waren — Georgier, Polen, Kosaken, Weißruthenen (Weißrussen) u. a. —, für die das Dogma „Glaube, Zar und Vaterland“ eine leere Phrase bedeutete. Mit unerhörter Schnelligkeit verbreitete sich die revolutionäre Strömung der Hauptstadt über das ganze Imperium, indem sie überall dessen morschen Staatsapparat vernichtete.

Petrograd und Moskau feierten wie berauscht den Sieg. Die Intelligenz, Offiziere, Soldaten, Bürger, Arbeiter umarmten sich und begrüßten sich gegenseitig, daß der lang ersehnte Traum endlich erfüllt, der Zarenthron und der zaristische Absolutismus beseitigt wurde.

Die „blutlose allrussische Revolution“ sollte das Leben des Imperiums zum Wohl aller, aller, aller erneuern.

**Die Ukraine an der Spitze
der nationalen Bewegun-
gen.**

Und doch erwartete die Initiatoren der Revolution eine unangenehme Überraschung: in einigen Tagen wird es klar, daß das Imperium der Romanow nicht nur die Erneuerung der sozialen Ordnung benötigt, es erfordert nicht weniger auch die Wiederherstellung der nationalen Ordnung, da es wie ein altes Mosaikbild bei der ersten Erschütterung in Stücke zerfällt. Zur großen Überraschung der herrschenden Nation und Kaste kommen anstatt der einzigen „allgemein verständlichen“ Sprache auch andere weniger verständliche, ja sogar überhaupt unverständliche Sprachen zum Vorschein. Außer der rot-weiß-blauen Flagge erscheinen viele andere Flaggen in verschiedensten Farben. Außer dem allgemein bekannten lauten „Hurrah!“ hört man das ganz bescheidene „Slawa“! (Heil!). Außer den neuen und humanistischen Losungen der „Freiheit, Gleichheit und Brüderlichkeit im einzigen Rußland“, die von den demokratischen Säulen der russischen interimistischen Regierung ausgingen, wurden in den Hauptstädten der Randvölker die Losungen der „Freiheit und Selbständigkeit“ der von den Moskowitern (Russen) unterdrückten Völker laut. Kyjiw (Kiew), das seit langem als entnationalisiert galt, hat als erstes das Wort ergriffen. Die Ukraine stand an der Spitze des revolutionären Marsches für die Rechte eines jeden Volkes auf seine freie Entwicklung in jeder Hinsicht.

Es sei hier für alle Forscher hervorgehoben, daß sobald der Telegraph Nachrichten über die ukrainische Nationalrevolution überall in der Welt, in Rußland, Sibirien, Kanada, den Vereinigten Staaten, Rumänien usw. brachte, überall der Puls des nationalen Lebens, der in einigen Ländern (den Vereinigten Staaten von Nordamerika, dem ukrainischen „Zelenyj Klyn“ in Ostsibirien) eine große politische Bedeutung erlangte, zu pochen begann.

Die kulturellen Grundlagen für die Erweiterung der nationalen Revolution auf allen ukrainischen Territorien waren sehr groß. Es sei

hier nur bemerkt, daß man auf allen diesen Territorien politische und national-kulturelle Zeitschriften, Journale, populäre und wissenschaftliche Bücher massenhaft verbreitete. Die Bevölkerung dieser Länder reagierte lebhaft auf die damaligen Ereignisse, las die zahlreiche ukrainische Presse, Bücher usw.

Außerdem errichtete man auf diesen Territorien zahlreiche Schulen, vor allem Volksschulen, veranstaltete Lektionen, Kurse, Vorträge und eine Serie von Vorträgen der aus dem übrigen Europa angekommenen Ukrainer-Emissäre, desgleichen wurden viele Bibliotheken gegründet. Dies trug sehr viel zur Hebung des national-politischen und kulturellen Bewußtseins der breiten Volksmassen bei. Unter dem Einfluß dieser Ereignisse kamen die Ukrainer aus aller Welt den ukrainischen kulturellen und politischen Bestrebungen zur Hilfe: aus Poděbrady in Böhmen, aus Prag, Galizien und der Karpathen-Ukraine. Die Bevölkerung erwachte zu neuem nationalen Leben und erwartete von den auf allen Territorien der vereinigten Ukraine sich abspielenden Ereignissen sehr viel.

Ukraine! Dieses Wort, welches von allen allrussischen Regierungen so sorgfältig im Laufe der Jahrhunderte konfisziert wurde, wurde plötzlich von Millionen und Abermillionen des aktivsten Teils der ehemaligen russischen Bürger mit Ehrfurcht ausgesprochen. Die ukrainische gelb-blaue Flagge erschien ganz unbescheiden unter den unzähligen roten Flaggen, Transparenten, Schildern des ungeheueren Manifestationsmarsches, der von Stadt zu Stadt des großen Staates zog.

Nicht einer, viele stellten sich die Frage: Woher kommt denn das alles? Wer hat diese teuflische Dynamik ins Rollen gebracht? Aus welchen Geheimfonds wird das alles finanziert? Wer wagt in einem solchen für das ganze Imperium feierlichen Augenblick mit dieser Dissonanz zu kommen? Wer ist eigentlich Michnowskyj? Hruschewskyj? Petljura? Wie wagen diese Parvenus der großen, allrussischen Demokratie Trotz zu bieten?

Aber daran war nichts zu ändern. Wie unangenehm diese Tatsache für die Träger der Regierung des revolutionisierten Rußlands auch war, man konnte sie dennoch nicht verneinen. Diese Tatsache bedeutete für diese Träger ein Gespenst und wurde eines der wichtigsten Staatsprobleme. Alle erwachten und bewußten Völker, die dem Imperium angehörten, reklamierten ganz unzweideutig ihre Rechte, und zwar nicht als Bittsteller, sondern auf Grund ihres heiligen Rechtes und der Gerechtigkeit, ja sogar auch dann, wenn sie ihre Rechte auch mit Waffengewalt erringen müßten. Die Zentralregierung sah sich von allen Seiten bedroht. Den Anstoß dazu gab die Ukraine. In der Ukraine sollen nur die Ukrainer herrschen. Dieses Schlagwort übernahm die ukrainische Provinz, die seit langer Zeit wie eingeschlafen darniederlag. Dieses Schlagwort übernahm die junge, erwachte Nation, um ihre Rechte zu erringen. Deshalb schafft

man in der Ukraine eine eigene Regierung — das Generalsekretariat, eigenes Recht — den ukrainischen Zentralrat — und eine eigene Kosakenarmee, die in einem Abschnitt, in dem mehrere hunderttausend Soldaten standen, die Verteidigung der Südwestfront übernahm.

Dies geschah infolge eines langwierigen Kampfes an der Front und im Hinterlande zwischen dem alten und erfahrenen Armeekader, der in seinem Kampf gegen die zersetzende „demokratische“ Arbeit von allerlei Komitees ratlos dastand, und den jungen, aber nationalbewußten und begeisterten Offizieren, obgleich sie größtenteils ohne dementsprechende Militärschulung waren.

Der Kampf um die Seele des ukrainischen Soldaten war kompromißlos. Den Kampf gewannen die Ukrainer, weshalb sich die Südwestfront noch viele Monate halten konnte. Diese Frontarmee konnte zweifellos als Grundlage der künftigen ukrainischen regulären Armee dienen, wenn nicht der bolschewistische Oktober-Umsturz in Moskwien (dem eigentlichen Rußland) ausgebrochen wäre und damit die ersten Rotgardisten des Volkskommissärs Leo Trotzkyj die nicht verteidigte Nordgrenze der Ukraine überfallen hätten.

**Periode des ersten Ruins.
Ende 1917.**

Diese Tatsache brachte auch die ukrainische Armee um ihr Gleichgewicht und ihre Ruhe, da mit der roten Invasion in die Ukraine auch „moralische Gase“ des verlockenden „Paradieses auf Erden“ eindringen. Der größte Teil der Soldatenmasse wurde von diesen Gasen vergiftet. Etwas widerstandsfähiger waren die freien Kosaken der Ukraine an der Spitze mit dem ernannten Gen. Paul Skoropadskyj, aber auch sie konnten von der Zersetzung nicht bewahrt bleiben. Im Frühjahr 1918 war die Ukraine fast zur Gänze den moskowitzischen Rotgardisten ausgeliefert. Die Ukraine und die Hauptstadt Kyjiw erleben eine Verwüstung, die an die Tartareneinfälle der Goldenen Horde erinnert. Anstatt der friedlichen und schönen Niederlassungen — Hausruinen mit schwarzen Kaminen — alles dies beweist das Los ihrer Eigentümer. Zu den alten Kosakengräbern gesellen sich Tausende und Abertausende neuer Gräber. Die Reihen der Kosaken werden immer schütterer. Zum Schutz des unterjochten Vaterlandes eilen Studenten der Hochschulen herbei und bringen ihr junges Leben bei Kruty unweit Kyjiw am Altar des Vaterlandes dar. Die ukrainische Regierung verläßt Kyjiw und zieht sich unter dem Schutz ihrer treuen Armee gegen die Westgrenze ihres Landes bis zum Augenblick zurück, wo ein Militärbündnis mit dem Deutschen Reiche abgeschlossen wurde. Die deutsche Armee stellte die Ordnung in der Ukraine bald wieder her.

Eine solche traurige Bilanz des ersten Jahres des jungen selbständigen ukrainischen Staates — als Folge einer mangelhaften Vorbereitung des ukrainischen Volkes zu solchen schweren Aufgaben — brachte die große russische Revolution für die Ukraine mit sich.

Nach halbjähriger Ruhe zu neuen Erschütterungen. (Herbst 1918.)

Kaum ein Jahr war vergangen, in welchem so viele Kontraste — Freude, Trauer, Hoffnungen und Furcht — ununterbrochen wechselten.

Dies rief eine Stimmung hervor, die auf jene Kräfte ermutigend wirkte, die in diese Ereignisse eingreifen wollten. Auf diese Weise kam es zur Errichtung des Hetmanats des Generals Paul Skoropadskyj, was nach einer halbjährigen Periode zu neuen Erschütterungen führte. Nach einem kurzen Aufstand übernimmt das ukrainische Direktorium das Steuer des ukrainischen Staates. An der Spitze steht der Hauptataman S. Petljura. Man führt beständige Kämpfe zuerst (bis zum Frühjahr 1919) mit den Polen und Rotrussen (ukrainische galizische Armee) und später mit den vereinigten ukrainischen Armeen gegen das weiße und rote Moskau (bis zum Herbst 1919). Schließlich kämpft die ukrainische Armee als Verbündeter Polens mit den Rotrussen (bis zum Winter 1920).

Diese Kriege,* die übrigens schon genügend erforscht sind, bedeuteten für die Ukraine eine ununterbrochene Tragödie (der letzte Akt des Dramas spielte sich bei Bazar im Jahre 1921 ab, wo für die nationale ukrainische Idee 359 Offiziere und Soldaten den Heldentod fanden), obgleich das ukrainische Heer sich glänzend bewährt hatte; die allmächtige Weltdiplomatie hatte jedoch alle diese Bemühungen zunichte gemacht.

Die Rolle des Winterfeldzugs in der ununterbrochenen Kette dieser blutigen Ereignisse.

Der Winterfeldzug der ukrainischen Armee fand in der Zeit zwischen dem Marsch der vereinigten ukrainischen Armee auf Kyjiw (Sommer) und der letzten Kampagne (Sommer und Herbst 1920) statt, wo dank gemeinsamen Operationen der ukrainischen Armee (der aufständischen und der Frontarmee) und des polnischen Heeres die Rotrussen an der Weichsel und am Dnistro vernichtet wurden und daher den ihnen in Riga von den Polen aufgezwungenen Frieden annehmen mußten. Auf diese Weise wurde der Marsch der Roten auf Europa aufgehalten. Die ukrainische Armee spielte in diesen Kämpfen keineswegs eine untergeordnete Rolle, was übrigens angesehene Militärforscher dieser Zeit (Gen. L. Fury, Gen. Weygand, Gen. Kutscheba) bestätigen. Marschal Pilsudski schrieb in seinem Brief an den Hauptataman Petljura folgendes:

„Die polnische Armee wird der gemeinsamen Kämpfe mit dem Feinde und der heldenmütigen Stellung der ukrainischen Armee sowohl in den Tagen des Triumphs als auch in den schweren Probestunden stets gedenken.“
(Wolynskoje Slowo.)

---

*) Siehe Werke: des Marschalls Pilsudski, Marschalls Tuchatschewskij, des Gen. Petrow, des Gen. M. Omelianowytch-Pawlenko, des Gen. Tarnawskij, Gen. Kutschew, Gen. Kapustianskyj, Gen. Grekow, Gen. Lipko, Gen. Kušč, des Obersten Kukuryň.

Moralische Impulse der Tat.

Es sei hier auch hervorgehoben, daß der Winterfeldzug unter sehr komplizierten Umständen stattfand; der normale Ausweg aus der Situation wäre eine gänzliche Vernichtung der Reste der ukrainischen Armee gewesen, da damals (1919) drei Präbidenten ihren Anspruch auf ukrainische Territorien erhoben: Polen, die russischen Bolschewiken und die „Freiwilligen“ des Gen. Denikin.

Das Pflichtbewußtsein angesichts einer so wichtigen Angelegenheit, für die so viel Blut vergossen wurde, sowie die ritterliche Tradition der Vergangenheit spornten die wenigen Tausend der ukrainischen Armee an, die ohnedies von verschiedenen Epidemien dezimiert wurde, sich vor dem Untergang zu retten. Die größte Seuche — Typhus — dezimierte die Reihen des ukrainischen Heeres, das sich noch halbwegs bewegen konnte. Auf Befehl des national-politischen Führers — des Hauptotamans S. Petljura, der noch dazu von dem eminenten Fachmann und ehemaligen Professor der kaiserlichen Akademie in Nikolajiw, dem Kommandanten der 6. Armee im Weltkriege, Gen. Junakiw, unterstützt wurde, wurde die unmittelbare Kriegsführung dem Gen. Omelianowytsh-Pawlenko und seinem Stellvertreter, dem Otaman Jurko Tiutiunyk, anvertraut. Man verlangte eine große Tat, trotzdem nur ein einziger Fehler oder Mißerfolg unermessliche Folgen nach sich ziehen konnte.

Das traditionelle, erprobte Kosakenglück wurde der ukrainischen Armee „im Gewitter und Schnee“ im Laufe von 152 Tagen zuteil. Tausende von Kilometern wurden unter den ungünstigsten Verhältnissen zurückgelegt, zahlreiche Abenteuer überwunden. Etwa 50 größere oder kleinere Kämpfe mit dem weißen und roten Feind, dies ist das Resultat des mit Blut geschriebenen ukrainischen Winterfeldzugs. Einer von den Rezensenten des Feldzugs hat Recht, wenn er schreibt: „Dieser Feldzug bleibt bis heute eine Reminiszenz, aber er wird in die Geschichte der Freiheitsbestrebungen des ukrainischen Volkes eingehen. Der Winterfeldzug ist ein deutlicher Beweis für die Unsterblichkeit unserer Idee, unseres Glaubens an eine bessere Zukunft, eines festen Glaubens an unseren endgültigen Sieg.“

In der Zeit vom Jahre 1920—1939 publizierte man viele, diesem Feldzug gewidmete Werke. Darunter befindet sich auch ein Buch des Gen. M. Omelianowytsh-Pawlenko, das synthetischen Charakter hat und viele Reminiszenzen anderer Verfasser zusammenfaßt. Dieses Werk hat viele günstige Besprechungen zahlreicher Kritiker aufzuweisen, weshalb wir, Teilnehmer des Winterfeldzugs, mit Rücksicht auf den gänzlichen Absatz der ersten Auflage dieses wertvollen Buches als unsere angenehme Pflicht erachten, dieses Buch im Einvernehmen mit dem Verfasser zum zweitenmal mit Ergänzungen und Anmerkungen herauszugeben. Diese unsere bescheidene Tat resultiert aus der Überzeugung, daß eine Erweiterung des Buches des Hauptkommandanten

über eine derart bedeutsame und in den Annalen unseres Volkes einzig dastehende geschichtliche Begebenheit für die ukrainische Öffentlichkeit von Nutzen sein wird, da sie deren Kenntnisse darüber, wofür die besten Söhne des großen ukrainischen Volkes in der Zeit der größten europäischen Revolution starben, bereichern wird.

Wir bekräftigen diese Behauptung auch mit Stimmen aus einem Lager, das damals gegen den Winterfeldzug eingestellt war.

So schrieb man im Organ der russischen Freiwilligen-Armee in Odessa, zur Zeit, da die Freiwilligen-Armee die Stadt schleunigst räumen mußte, folgendes:

„Hätten wir Soldaten mit einer so hoch entwickelten Vaterlands-
liebe wie die Ukrainer, würden wir uns keineswegs in einer derartigen
prekären Situation befinden.“

In einem anderen Lager — dem polnischen, im Kapitalwerk des
Gen. Kutscheba „Der Kyjiwer Feldzug“ liest man einen Absatz, der
den Winterfeldzug in politisch-strategischer Hinsicht charakterisiert.

Gen. Kutscheba: „Der Kyjiwer Feldzug 1920 — Warschau 1937“.

„In der Ukraine operierte Petljura auch mit Waffengewalt. Es
waren dies aufständische Aktionen der reorganisierten Reste der
ukrainischen Nationalarmee, der sog. »Winterfeldzug«, der unter der
Führung des Generals Omelianowytch-Pawlenko im Hinterlande des
Feindes organisiert wurde. Diese Abteilungen hatten die ihnen auf-
erlegten Aufgaben glänzend erfüllt und blieben von den Gegen-
aktionen des Feindes unbeeinflusst.

Demgegenüber war die bolschewistische Armee, welche die
Armee des Generals Denikin fast gänzlich vernichtet hat, auf diesem
Operationsabschnitt gar nicht nötig. (Seite 36.)

„Ein großer Wert wurde auf die Observation des Terrains im
bolschewistischen Hinterland gelegt, hauptsächlich bei der Kriegs-
führung in Wolhynien und Podolien.

Erhaltene Nachrichten bezeichneten die Rayone und das Ausmaß
der Bauernaufstände in den von den Bolschewiken besetzten ukrai-
nischen Gebieten. Als Zentrum der antibolschewistischen Bewegung
erscheint die ukrainische Nationalarmee des Gen. Omelianowytch-
Pawlenko.“ (Seite 47.)

Seite 79—80: „Die ukrainische Armee unter der Führung des
Gen. Pawlenko existierte tatsächlich und repräsentierte mit Waffен-
gewalt den ukrainischen Staat. Diese Armee entfachte im Laufe ihres
»Winterfeldzugs« vom 6. XI. 1918 bis 5. V. 1920 einen tatsächlichen
Guerilla-Krieg gegen die Sowjettruppen.“

II.

Retrospektive Übersicht des Winterfeldzugs, dem Kapitalwerk des Gen. M. Omelianowytsh-Pawlenko entnommen.

Allgemeine Bemerkungen.

Der Verfasser beginnt sein Kapitalwerk (200 Seiten großen Formats, 19 Schemen mit zahlreichen Dokumenten und Illustrationen) mit einem Vorwort an die Leser, in dem er feststellt, daß er sich zur Aufgabe stellt, ein „Schema zu geben, das den Winterfeldzug nicht nur in politischer Hinsicht, sondern auch die Umstände beleuchten würde, unter denen dieser Feldzug stattfand und die zu seinem erfolgreichen Abschluß führten“.

Oben wurde jene wichtige Rolle angeführt, die nur dem Winterfeldzug in den darauffolgenden militärischen Ereignissen, die sich nicht auf dem Territorium der Ukraine, sondern auch in Ostpolen abspielten, zugeschrieben wird. Es sei hier hervorgehoben, daß es in unserer Periode von Massenkriegen nicht selten vorkommt, daß ein Krieg infolge der Eingriffe revolutionärer Elemente eine parteiische Färbung annimmt, die dann stets ihre festumrissenen Gesetze und Formen der Kriegsführung vorschreibt.

Unmittelbar vor dem Winterfeldzug war das ukrainische Heer in technischer Hinsicht sehr gut ausgestattet. Aber nach kaum einem Jahre bedienten sich die ukrainischen Soldaten des Säbels, Bajonetts, Maschinengewehrs, ja sogar der gewöhnlichen Heugabel. Dies imponierte den Soldaten, die gewöhnlich Panzerautos und Tanks bedienten, sehr wenig. Aber in unserer Zeit, da verschiedene Ideologien einander heftig bekämpfen, kann es niemandem einfallen, angesichts der Perspektiven, die jede der kämpfenden Parteien vor sich sah, auf diese primitivsten Kampfmittel zu verzichten. Was die Umstände anbelangt, sind sie auch von genereller, und nicht nur östlich-lokaler Bedeutung, da es eine Zeitperiode war, da die von der Vorsehung reichlich bescherten slawischen Völker, mit ihren tausendjährigen Traditionen, einen Kampf unter nicht minder „glänzenden“ Umständen führen mußten. Die Originalität dieser „Umstände“ selbst spricht dafür, daß sie für die breitesten Kreise von Lesern von Interesse sein kann. Dies hat uns dazu bewogen, wenn auch nicht das ganze Werk, so mindestens ein Vorwort zu dieser zweiten Auflage, in einigen anderen Sprachen zu publizieren.

Erster Teil: Organisation des Durchbruchs (Tschortoryja-Lypowetz). — Marsch im Hinterlande der russischen Freiwilligen-Armee auf Stid. — Neuorganisation der Armee.

□I-□VI Das neue Kommando der Frontarmee beschließt den engen Ring (der Polen, Weiß- und Rotrussen) in der Richtung auf die Stadt Lypowetz (siehe Schema) durchzubrechen, um in das Innere

des Landes in der Hoffnung durchzudringen, daß die ukrainische Bevölkerung ihr eigenes Heer mit Mitteln für den weiteren Bestand

und die Kampfführung der Armee versorgen wird, zumal dieser Kampf mit neuen Methoden und neuen Formationen geführt werden soll.

Trotz allen Kalkulationen der Feinde wurde die zehntägige Organisation des Durchbruchs unter aktiver Mithilfe der ukrainischen Armee aus Ostgalizien, die zu dieser Zeit selbständig operierte, wenn es dabei auch zahlreiche kritische Momente gab, erfolgreich durchgeführt. Auf diese Weise kann die ukrainische Armee im Hinterlande der Weißrussen, die bei Kyjiw und Charkiw gegen die Rotgardisten des Leo Trockij noch in Kampfstellung stehen, manövrieren.

In der zweiten Dezemberhälfte 1919 und anfangs Jänner des darauffolgenden Jahres, stationiert die ukrainische, noch nicht kampfbereite (es gab damals viele tausende typhusranke Soldaten) Armee im Rayon Uman (31. XII.—5. I.) sowie in den angrenzenden südlichen und südöstlichen Bezirken und manövriert die ganze Zeit hindurch im Rücken der russischen Freiwilligenarmee. Während dieser ganzen Zeit meidet die ukrainische Armee gefährlichere Zusammenstöße mit dem Feind, um eine Konzentration des Heeres zu ermöglichen sowie ihre physischen und moralischen Kräfte zu erneuern. Gleichzeitig wird eine Rekonstruktion der Armee durchgeführt.

Drei größere Gruppen — Divisionen von gemischtem Typ (Abteilungen der Infanterie, Kavallerie und der Artillerie, samt Skauts und Hilfsformationen):

die Zaporoger Gruppe — Otaman Hulyj-Hulenko,
die Wolhynische Gruppe — Otaman Zahorodskij (während seiner längeren Krankheit — Oberst Nykoniw) und
die Kyjiwer Gruppe — Otaman J. Tiutiunyk — bildeten die Grundlage der Armee.

Allmählich formierte man auch die Armeekavallerie. Als erstes Regiment war hier das „3. Kavallerieregiment“, das aus den Resten der dritten Eisernen Division, die bei Żywotowo (Bezirk Haisin) eine schwere Niederlage erlitt, formiert wurde.

Weiter formierte man das „2. Zaporoger Kavallerieregiment“, das aus verschiedenen Kavallerieabteilungen nach einem heftigen Kampfe bei Oleksiewka am 23. I. im Gouvernement Cherson organisiert wurde.

Wie oben erwähnt, waren die Divisionen von gemischtem Typ, d. h. sie setzten sich aus verschiedenen Waffengattungen zusammen. Jeder Division wurden Kavallerieregimenter zugeteilt. So existierte bei der Zaporoger Division das „Regiment der Schwarzen Zaporoger“, die wolhynische Division wies hingegen zwei Regimenter auf: das Regiment des Maxym Zaluzniak und das Mazepiner Regiment. Die Kyjiwer Division hatte das „Kyjiwer Kavallerieregiment“.

Auf diese Weise war das Armeekommando bestrebt, die Manövrierfähigkeit der Armee möglichst auf das Maximum zu erhöhen, weshalb die Kampfkraft der Kavallerieabteilungen dadurch vergrößert wurde, daß man noch die mit Maschinengewehren reichlich ausgestatteten Skautabteilungen organisierte. Der Transport dieser Abteilungen wurde auf eigens dazu vorbereiteten Militärwagen oder auch gewöhnlichen Wagen durchgeführt.

Mit dem Otaman Hulyj-Hulenko traten der ukrainischen Armee auch seine Aufständischen (das Bataillon der sog. Nyzowi Zaporoztzi) bei.

Die Artillerie war ziemlich schwach vertreten. Sie bestand eigentlich nur aus Divisionen und Batterien in ihrem Anfangsstadium. Es sei hier jedoch die Gebirgs-Kavallerie-Division des Obersten Almasow und die Batterie des Hauptmanns Tschornyj hervorgehoben.

Auch der Armeestab samt seiner Gefolgschaft, dem Hauptmann Schyjko, Offizier Roschko und Aufklärungskommando (Hauptmann Pawlowskyj), wurde in eine kleinere Kampfgruppe umgewandelt, da die Gefahr alle gleich bedrohte; es gab hier kein Hinterland.

Nähere Mitarbeiter des Armeekommandanten waren: Oberst Dolud (Generalstabs-Chef), Oberst Tkatschuk (Intendatur und Wache), ein Geistlicher, der von allen hochverehrte Monsignore Paul Pastchewskyj, schließlich der Personaladjutant des Armeekommandanten Fähnrich Kotschurschuk, der vom Feldzug schon nicht mehr zurückkehrte (Galizien).

Die Referenten bei den Divisionskommandos waren stets bestrebt, mit der Regierung der Ukrainischen Volksrepublik in Verbindung zu stehen. Einige Mitglieder der ukrainischen Regierung, an der Spitze mit dem Ministerpräsidenten I. Masepa, weilten stets auf ukrainischem Territorium und waren als Vermittler zwischen dem Kommando und der Bevölkerung tätig.

Den Erfolg der Kampfoperationen entscheidet vor allem der gute Nachrichtendienst, die Lage und Stärke des Feindes betreffend, weiter das rasche Manövrieren sowie die Anhäufung von Überraschungen, im Kampfe selbst das Maschinengewehr, die Granate und das Bajonett. Durch Ausschcheidung überflüssiger Abteilungen und des Trains kann sich die Armee viel rascher bewegen... Damit wächst auch die Moral der Armee, da die täglichen Erfolge in den kleinen Zusammenstößen ermutigend wirken, obgleich die mit der Hebung der Moral verbundenen Umstände ziemlich kompliziert waren.

In diesem Moment zeigt der Verfasser, der jedes Kollektivum als einen lebendigen Organismus betrachtet, ein spezielles Interesse unter anderem für d. sog. „Angelegenheit des Otaman Wolochiw“ (Mitarbeit mit der den Sowjets ziemlich gut gesinnten Borotbisten-Gruppe) und beleuchtet sie dementsprechend. Der Verfasser stellt diese Erscheinungen fest, studiert sie und unterstreicht sehr oft ihren negativen Einfluß auf die Entwicklung des Kampfes für die Freiheit des ukrainischen Volkes. II

Zweiter Teil: Die Armee im »Korridor« — der Marsch der getrennten Divisionen. — Die Aufständischen. Vereinigung vor dem Fluß Dnipro (bei Tscherkassy). — Die Ereignisse in der Provinz Poltawa.

Dieser Teil behandelt den Aufenthalt der ukrainischen aufständischen Armee im Herzen der Ukraine, im Rayon Uman (5. I.) in einer äußerst komplizierten strategischen Situation, da man, im Hinterlande der sog. weißen Armeen operieren mußte. Dieser Umstand imponierte den Kämpfern und dies trug dazu dabei, daß die Kämpfer die größte Dynamik ent-

wickelten, indem sie stets neue aufständische Abteilungen formierten und dadurch stets neue Terrains der Ukraine vom Feinde säuberten.

Unsere Aufständischenarmee konnte, wenn auch damals nicht ziemlich groß an Zahl (von 4 bis 5 Tausend), nicht in solcher Zahl auf einmal operieren, weshalb das Armeekommando zum erstenmal einen Marsch mit voneinander getrennten Divisionen anwendet (siehe Schema). Ein solcher Zustand dauert vom 22. Jänner bis 13. Feber, da man die Vereinigung aller Abteilungen zwecks Überschreitung des Stromes Dnipro in die Provinz Poltawa beschloß.

In den einzelnen Abschnitten bespricht der Verfasser die Manöver einer jeden Kolonne. Im Werk findet man reichlich lehrreiches Material, das gleichzeitig als Illustration für die weitere große Abhandlung über die Natur und Methoden des aufständischen Guerillakampfes in der Ukraine, der eine Systematisierung und Regelung erfordert, dient.

Die Anwesenheit so großer aufständischer Organisatoren wie Otam. Hulyj-Hulenko und Jurko Tiutiunyk unter den Soldaten haben die Sache der ukrainischen Frontarmee nur gefördert. Gerade zu dieser Zeit erlangte der Aufständischenkampf eine große strategische Bedeutung, wie das Jahr 1920 beweist.

Der beste Beweis dafür ist der Umstand, daß die Kommandos der russischen Weiß- und Rotarmeen alles aufboten, um die Aufständischen für ihre Sache zu gewinnen. Ihre Bemühungen waren jedoch vergeblich. Die reguläre ukrainische Aufständischenarmee sowie zerstreute ukrainische Aufständischenabteilungen operierten gemeinsam unter der ukrainischen gelb-blauen Nationalflagge und unterordneten sich dem Kommando der ukrainischen Armee. Die Aufständischen zählten im Frühjahr 1920 mehr als hunderttausend Mann.

Man würde sich gewaltig irren, würde man annehmen, daß die Intelligenz der Führer dieser Aufständischengruppen gering war. Im Gegenteil. Von dieser Bewegung wurden zahlreiche Personen mit hoher Bildung und übergroßer Intelligenz ergriffen. Diese Bewegung war im Grunde rein national, obgleich mit einem sozialen Anstrich, wovon (wie der Verfasser besonders hervorhebt) die Machno-Bewegung Zeugnis gibt. Bei Machno galt das Schlagwort: Reiche sollen sich schlagen, Arme lachen. Diese Bewegung protegierten gut bekannte Anarchisten (siehe die Geschichte der Machno-Bewegung von P. Arschinow).

Wir wiederholen es noch einmal: Dies waren nur verhältnismäßig geringfügige Dissonanzen. Die einige Hunderttausende zählende Aufständischenmasse war stets rein national mit festumrissenen und deutlichen Losungen der Freiheit und Selbständigkeit des von den Moskowitern unterjochten Vaterlandes. Ihr Staatszeichen war der ukrainische Dreizack. Ihre Flagge war gelb-blau. Ihr Pro-

gramm war die Ukrainische Volksrepublik. Ihre Nationalarmee — eine Zitadelle. Ihr Oberster Armeechef war der Hauptotaman Simon Petljura. II

Dritter Teil: Die Rückkehr der Armeen von jenseits des Dnipro bis zum Fluß Buh (Rayon der ukrainischen galizischen Armee — Übergang bei Hajworon — Demonstrative Aktionen — Syniucha-Übergang). — Marsch zur Station Dolynska. - Wieder zum Buh. - Generalkampf um Wosnesensk (Basis-Übergang).

III Die Situation, in der sich die ukrainische Armee vom Ende Feber (21. II.) bis zur ersten Aprilhälfte (16. IV.) nach der alten Zeitrechnung (fast zwei Monate) befindet, bedeutet eine Periode, in der das Frühjahr seine Rechte forderte. Bildlich könnte man das wie folgt wiedergeben: Ein Reisender wird von einem Rudel Wölfe hart

verfolgt. Dieser Reisende kennt jedoch das Terrain und weiß ganz genau, wann und wohin der Gefahr zu entweichen.

Schematisch könnte man dies wie folgt darstellen: Nach der Überquerung des Stromes Dnipro (17. II.) und Zusammenziehung im Rayon Tschyhyryn (der gutbekannten Residenz der ukrainischen Hetmane) gelangt die ukrainische Armee bis zum Übergang bei Hajworon am Buh (13.—16. III.), wo sie mit der ukrainischen galizischen Armee wieder in Verbindung tritt und genauere Informationen über die Tätigkeit der ukrainischen Regierung und über neue Kampforganisationen im Rayon des Flusses Dnistro (Mohyliw und Kamianetz-Podilskyj) erhalten will. IV

Da dies Ziel nicht erreicht wurde, kehrt die Armee nach Osten um. Dieser Sprung wird auf die schon erprobte Weise — zerstreute Aktionen — in der Richtung auf Hajsyn, Holta, Uman und Olwipil, markiert.

Jede von den Kolonnen zeigte große Gewandtheit und Orientierungssinn, jede Kolonne hatte ihre glücklichen und schwarzen Tage (Nalywajkos). Unter Mithilfe der Aufständischen und Bauern waren diese Operationen geglückt, so daß die Kolonnen zwecks Überquerung über die Syniucha marschieren konnten. Dieser Fluß ist im Sommer nicht groß, dafür aber sehr breit und gefährlich im Frühjahr.

Am 25.—27. III. forciert die ukrainische Armee die Syniucha (bei Nowoarchangelsk) und marschiert über Bobrynetz (4. IV.) nach dem südöstlichen Teil der Provinz Cherson, und zwar auf wichtigere strategische Eisenbahnknotenpunkte, die Stationen Dolynska-Krywyj Rih a. Buh, wo mit der Ankunft der Armee jede Kommunikation unterbrochen wird. Es entsteht eine große Bestürzung unter den Roten, weshalb das rote Kommando schleunigst rote Regimenter zur Liquidierung des „Banditismus“ entsendet.

Das Ziel wird erreicht. Das Kommando unterbricht seine Kämpfe bei Dolynska (10. IV.) und dirigiert über die zu neuem Leben erwachten Steppen der Provinz Cherson mit ihren zahlreichen namen-

losen altkosakischen Gräbern wieder nach Westen zum Buh, diesmal jedoch etwas weiter südlich zur Überquerung bei Wosnesensk, das gleichzeitig als Munitionsbasis der XIV. Sowjetarmee dient.

In fünf Tagen nimmt die Armee Wosnesensk (am 15. und 17.) mit der roten Besetzung der Stadt und der Umgebung einen kompromißlosen Kampf auf, da man ungünstige Nachrichten erhielt, wonach jede vergeudete Stunde sehr viel kosten konnte. v

Kein einziger von den Forschern des Winterfeldzugs läßt den Kampf bei Wosnesensk außer Acht. Bei der Behandlung dieses Ereignisses unterstreicht jeder von ihnen den taktischen und national-moralischen Moment des Kampfes. Im Buch sind Erzählungen aus den Werken des Gen. Tkatschuk, Obersten Dubowyj, Oberstleutnants Dr. Suchorutschko-Choslowskyj, Hauptmanns B. Monkewytsch, Hauptmanns Schpylynskyj, Otamans Jurko Tiutiunyk (siehe Bibliographie) angeführt.

Durch den Erfolg bei Wosnesensk erringt die Armee eine neue strategische Situation. Die jenseits des Dnipro angestrebte Vereinigung mit neuen ukrainischen Formationen gehört jetzt nicht mehr ins Reich der Phantasie, sondern ist eine reelle Tatsache, obgleich das Tätigkeitsterrain dieser Formationen durch große Truppen der Rotarmee getrennt war.

In jedem Kampf gibt es einen sehr oft kritischen Augenblick, dessen Lösung weitere Perspektiven mit sich bringt.

Der Marsch der ukrainischen Armee nach Dolynska und von dort nach Wosnesensk bildet eine operative Einheit. Wer der Meinung ist, daß dies nur ein Manöver bei Wosnesensk selbst war, der irrt sich gewaltig. Der Zustand, in dem sich damals die Armee befand (völliger Mangel an Feuerwaffe), erforderte eine mit Überraschungen verbundene Taktik. Anders verhält es sich später, da die Armee, wenn auch klein an Zahl, dafür jedoch mit für diese Zeit solider Feldartillerie musterhaft ausgestattet war.

Vierter Teil: Zwischen Buh u. Dnistro.
- Die ukrainische galizische Armee in Revolution.-Ananijiw und Balta. — Die letzte Operation (Wapniarka-Jampil). — Der letzte Kampf (bei Kryschopil, Sawtschyno, Miaskiwka-Dschugastry). — Schlußwort.

Die letzte Phase des Winterfeldzugs . . . Das Drama zieht sich volle achtzehn Tage, zwischen den historischen Flüssen Buh und Dnistro. Von einer Seite viele rote Divisionen, von der anderen Seite die ukrainisch-polnische Front. Jede Partei weiß, daß es jetzt um das Sein oder Nichtsein geht. Auch hier spielt die Tätigkeit, ununterbrochene Aktivität der Aufständischen, eine entscheidende Rolle. Und zwar unso mehr, als der Aufständischenarmee die gutorganisierte galizisch-ukrainische Brigade des Otaman Schyparowytsch (400 Reiter, 150 Bajonette und 30 Maschinengewehre) beitrifft. Diese Brigade suchte gemeinsam mit anderen Truppenteilen der ukrainischen

galizischen Armee fast seit einem Monate eine Verbindung mit der ukrainischen Armee. Wie im Sommer 1919 (Marsch auf Kyjiw) kam es jetzt wieder zur Vereinigung der ukrainischen Soldaten vom Dnipro (der ehemaligen russischen Ukraine) und vom Dnistro (der ehemaligen österreichischen Ukraine). Man darf dabei nicht vergessen, daß noch zwei galizisch-ukrainische (2. u. 3.) Brigaden vor einem Monate ihren Beitritt zur „Armee des Gen. O. Pawlenko“ (siehe Dokumentenmaterial) beschlossen hatten; die Situation war aber dieser Vereinigung nicht günstig.

Dank gemeinsamen Bemühungen dieser vereinigten Kräfte vernichtet das Armeekommando in mehrtägigen Kämpfen alle feindlichen Gruppierungen im Rayon Ananijiw-Balta-Berschad-Tultschyn (30. IV.). Am 2. Mai konzentriert man die gesamte Armee östlich von Wapniarka und eröffnet den letzten Akt in diesem Feldzug: einen Durchbruch durch das Hinterland und hierauf durch die Kampffront der Rotarmee (Miaskiwka-Dschugastry-Jampil). Mit wechselndem Glück zieht sich der Kampf den zweiten, dritten und vierten Mai, wo er den Kulminationspunkt erreicht und der Himmel selbst ins Spiel eingreift: das erste Frühjahrgewitter, das eine solche Sandwolke aufwirbelte, daß die Gegner einander nicht sehen konnten. Das Terrain war für weitere Aktionen nicht günstig. Steile Wege hinderten den Marsch unserer Trainkolonnen, die noch durch größere Trainformationen mit Feuerwaffen und Militäreigentum überhaupt vergrößert wurden.

Dieser Eingriff in den Streit von Menschen war für das ukrainische Heer günstig, da es schon seit zwei Wochen mit dem Feinde im Kampfe stand. Ein Kampf bis zur Selbstverleugnung von Teilen der Kyjiwer Division sowie eine erfolgreiche Aktion der Zaporoger im Rücken des Feindes (der Umzingelungsring wurde durchbrochen) erlaubten dem Armeekommando, eine neue Operationsbasis auszuarbeiten. Nichtsdestoweniger hatte die Ermüdung der Soldaten und Pferde ihren Höhepunkt erreicht. In der Nacht besserte sich sichtlich die Situation. Das 3. Kavallerieregiment hatte eine glänzende Tat ausgeführt: es nahm eine ganze Brigade der Rotschützen gefangen. Auch von anderen Stellen kommen günstige Nachrichten, so daß am 5. Mai früh das Armeekommando das Gros alle Streitkräfte vom Dorf Miaskiwa gegen Jampil a. Dn. dirigiert. Der Durchbruch wird mit solcher Wucht durchgeführt, daß der Feind auf der ganzen Front panikartig flieht, der ukrainischen Armee den Weg räumt sowie viele Gefangene und verschiedene Kriegstrophäen hinterläßt.

Sogar aus dieser schematischen Übersicht der letzten Phase (V—VI) des Winterfeldzugs wird es dem Leser klar, was in dieser Zeit die Teilnehmer des Winterfeldzugs erleben mußten. Der Verfasser bemerkt mit Recht, daß das höhere Kommando nicht immer im Kampfe Direktiven erteilen konnte. Die Unternehmungslust und die

Intelligenz der einzelnen Kommandos konnte in den Kampfkrisen selbst eingreifen. So war es auch in diesen kompromißlosen und ununterbrochenen Kämpfen, da der erfolgreiche Abschluß der Qualität der Kämpfer ($\frac{1}{3}$ machten die Offiziere aus) zu verdanken ist.

Zu gleicher Zeit halten die wolhynische und Kyjiwer Division die Angriffe der feindlichen Verstärkungen auf.

Im festen Glauben an die göttliche Vorsehung, aus reiner Vaterlandsiebe, im blinden Gehorsam der Kosaken-Soldaten zu ihrem Kommando begann man den Winterfeldzug. Diese großen Tugenden ermöglichten einen erfolgreichen Abschluß des Winterfeldzugs. Die Verbindung mit der ukrainischen Regierung hielten die betreffenden Armeereferenten aufrecht. In der letzten Phase des Winterfeldzugs weilte unter den ukrainischen Soldaten auch der Ministerpräsident I. Masepa, der mit seinen näheren Mitarbeitern während der ganzen Dauer des Marsches der Armee auf dem Territorium der Ukraine geblieben war.

[vi] Am 6. V. begrüßte die Bevölkerung der Stadt Jampil unsere aus dem Felde zurückgekehrte Armee. Schließlich konnte das Armeekommando auch den Hauptataman S. Petljura in Begleitung offizieller Persönlichkeiten begrüßen. Hier wurde auch zum erstenmal bestimmt, daß alle Teilnehmer des Winterfeldzugs ein Abzeichen, den Orden des Eisernen Kreuzes mit einem speziellen Orden-Statut tragen werden.

„Liebt Eure Ukraine,
Liebt sie auch in schwerer Stunde.“

Diese Worte des größten ukrainischen Dichters Taras Schewtschenko (1814—1861), bemerkt der Verfasser, galten als Schlagwort für alle Teilnehmer des Winterfeldzugs. Eben diese Helden liebten ihre Ukraine auch „in schwerer Stunde“. Es gab für sie kein größeres Opfer, das sie am Altar des Vaterlandes darbringen konnten. Das Opfer der Seele, des Bluts, das Opfer ihres eigenen Lebens und des Lebens ihrer Nächsten.

Das Ausmaß dieser bescheidenen Abhandlung erlaubt uns nicht, das Werk zu besprechen, zumal weitere Abschnitte aus den betreffenden Rezensionen und Pressenotizen sowie das dabei beigelegte Schema und die Marschrouten des Feldzugs diese retrospektive Übersicht des Winterfeldzugs der ukrainischen Armee in der Zeit vom 6. XII. 1919 bis 5. V. 1920 ergänzen.

Das Material, das der Verfasser für die vorliegende Abhandlung ausgenützt hat: 1. Eigene Aufzeichnungen, Landkarten usw. 2. Aufzeichnungen und Reminiszenzen der Offiziere der Begleitwache. 3. Das Material aus dem Journal „Skytaletz“. 4. Tagebuch des Otaman Scharowjtsch (Kommandant der Kavalleriebrigade). 5. Tagebücher der Kommandanten der Zaporoger Gruppe (die Herren S. und H.). 6. Jurko Tjutunyk: „Der Winterfeldzug“. 7. P. Pewnyj: „Für die Freiheit und Selbständigkeit“. 8. Fedenko: „Ein Ferment der Nation“. 9. Remi-

niszenzen der Offiziere der berittenen Hajdamakendivision. 10. Reminiszenzen des Obersten Trutenko. 11. Reminiszenzen des Obersten Sikewytsch (des ehemaligen Gesandten in Budapest). 12. Reminiszenzen eines Offiziers des 5. Kavallerie-Regimentes (im Jahre 1923 in Budapest an der Lungenschwindsucht gestorben). 13. Brigadekommandant der Zaporoger Division Oberst Dubowyj: „Die Marschroute der Zaporoger Division“. 14. Reminiszenzen des Obersten Krat von der wolyhynischen Division. 15. Reminiszenz-Konspekt des Generalstabschefs der Zaporoger Kosaken — des Obersten Krat. 16. Anmerkungen zur „Kurzen Geschichte der 3. Eisernen Division (der Winterfeldzug)“. 17. Reminiszenzen des Fähnrichs der Offiziersschule, später des 3. Infanterie-Regimentes, des Herrn Artemijew. 18. Reminiszenzen über die Ereignisse von Ljubar aus dem „Almanach der Kyjiwer Division“. (1920.) 19. „Zwischen Hammer und Amboß“. 20. Reminiszenzen des Offiziers der Ukrainischen Galizischen Armee Babij (Odessa). 21. Materialien des Stabsoffiziers des II. galizischen Korps des Hauptmanns Hnatewytsch. 22. Ehrenmitglied des Ukrainischen Museums in Prag — des Herrn Lysiuk: „Erinnerungen“ (Vereinigte Staaten). 23. Georg Mahalewskyj: „Vater Machno“ (Kalender „Dnipro“). 24. Oberstleutnant Dr. Suchorutschko-Choslowskyj: Dienst-Tagebuch. Reminiszenzen. 25. Oberst Dubowyj: „Reminiszenzen über den Kampf um Wosnesensk und die Schlacht beim Dorf Nalywajky“.

III.

Rezensionen.

Prof. O. Mytziuk (»Dzwony«, literarisch-wissensch. Journal, Lemberg 1934, Seite 339-340).

In der Geschichte des Kampfes um den ukrainischen Nationalstaat nimmt der Winterfeldzug eine besondere und dank seiner Popularität angesehene Stellung ein. Dieser Winterfeldzug spielte sich im Hinterlande des Feindes — ob weiß oder rot — in den Jahren 1919—1920 ab. Vor kurzem publizierte ein General, der an der Spitze dieses Feldzuges stand und viele andere bekannte Publikationen über militärische Themen veröffentlichte, eine Abhandlung, die diesen Feldzug von seinem Anfang bis zum Ende erfaßt. Unsere Öffentlichkeit wird von dieser Odyssee, in der vom General bis zum einfachsten Soldaten alle für ihr Ideal heldenmütig wetteiferten, ein klares Bild gewinnen.

Schritt für Schritt beschreibt der Verfasser die Entwicklung der Märsche und skizziert in den eigens dazu vorbereiteten Schemen die betreffenden, sehr oft unmöglichen Situationen. Seine Sprache ist ruhig, das Herz des Lesers zittert sehr oft beim Lesen der Geschehnisse, daß einem der Atem stockt. Wieviel Vaterlandsliebe ist hier, was für ein uneigennütziger Heldenmut, welch tägliches Spiel mit dem Tode und fast unmenschliche Überwindung unmöglicher Situationen! Dazwischen nur Gräber unbekannter Soldaten ohne Kreuze.

Der Verfasser behandelt sein Thema absolut objektiv. Er tadelt niemanden, sondern stellt nur fest. Aber er hebt die Verdienste seiner Mitkämpfer hervor, ohne als Hauptheld in den Vordergrund zu treten.

Der Leser wird selbst einsehen, welche Rolle dem General hier zufällt und welche Folgerungen aus den einzelnen Tatsachen zu ziehen sind. Der Verfasser wählte zu seiner wissenschaftlichen Arbeit eine populäre Form, weshalb das Werk dem gemeinen Bauer und dem einfachen Soldaten zugänglich ist.

Die Arbeit ist von allseitiger Bedeutung. Sie kann von einem Geschichtsschreiber der Ukraine nicht beiseite gelassen werden. Daraus werden Militärfachleute schöpfen, vor allem was die Besonderheiten des Guerillakriegs anbelangt. Das Buch hat eine erzieherische Bedeutung für den ukrainischen Bürger und vor allem für den ukrainischen Soldaten. In diesem Buch wird der Geschichtsschreiber der ukrainischen Revolution und der Volksbewegungen in der Ukraine eine interessante Charakteristik der Aufstände auf unseren Territorien, die noch nicht allseitig bekannt sein können, finden.

Das Buch ist in leichter Form geschrieben und wird wie ein Roman gelesen. Den „Winterfeldzug“ werden die zeitgenössischen und künftigen ukrainischen Generationen mit Vorliebe lesen. Es ist dies eine Lichtseite in unserer Geschichte.

Diesmal publizierte man das Buch in einer beschränkten Anzahl — insgesamt 500 Exemplare. Aber der große wissenschaftliche Wert und die Bedeutung sowie das Interesse, das es hervorruft, machen es unsterblich. Dieses Buch wird noch wiederholt erscheinen.

»Hurtujmosia« (Lit.-milit.-hist. Monatsheft, Prag 1934, Nr. XII, Seite 19).

Die glorreiche Anabasis der ukrainischen Armee, voll von ununterbrochenen, beispiellosen Heldentaten, der Opferwilligkeit und Hingabe für die Freiheit und Selbständigkeit der Ukraine. Glorreiche und beispiellose Geschichte von Strapazen und Mühsalen der eigenen ukrainischen Armee im jüngsten Freiheitskampf — das ist die Quelle unseres nationalen militärischen Stolzes. Eine Quelle, aus der unsere Wissenschaft und Manneskraft für einen weiteren Kampf schöpfen können. Der Verfasser beschreibt ungemein gewandt und meisterhaft den unvergeßlichen Winterfeldzug — eine von den mächtigen Episoden unserer großen und glorreichen Freiheitsepoche. Wir raten jedem ukrainischen Soldaten und überhaupt jedem ukrainischen Bürger, dieses Buch unbedingt zu lesen.

Polsko-Ukrainski Biuletyn (Warschau 1934, Nr. 33 [68], Seite 6. — Der Winterfeldzug).

„Dieses Buch ist ein wertvolles Dokument für den obenerwähnten Abschnitt des Krieges (Kampfes) für die Selbständigkeit der Ukraine vor allem aus dem Grunde, da sein Verfasser damals faktischer Armeechef war, weshalb seine Ausführungen zur Beleuchtung gewisser Momente

am meisten maßgebend sind. Einfache Form der Erzählung und ohne Prätension, jedoch voll dramatischer Momente, zieht es den Leser mit seinem epischen Charakter an.“

„Im allgemeinen ist die Arbeit des Gen. M. Omelianiwytsch-Pawlenko ein wertvoller Beitrag zur Beleuchtung dieses interessanten und bedeutsamen Kampfes für die Selbständigkeit der Ukraine. Das Buch sollten nicht nur Militär-Fachleute, sondern auch Politiker, interessieren.“

Prof. S. Narižnyj (»Wistnyk«, Monatsheft für Literatur, Kunst u. Wissenschaft. Lemberg 1934, Seite 93).

a) „152 der Periode (6. XII. 1919—6. V. 1920), davon fast ein Drittel für Kämpfe eines Marsches auf Tausende von Kilometern, was größtenteils in der Winterzeit oder im Vorfrühling durchgeführt wurde, alles dies eine komplizierte politische und militärische Situation“ — dies ist der Gegenstand der genannten Arbeit.

b) Das vom Verfasser für diese Arbeit benützte Material ist überaus reichhaltig. Es sind dies vor allem seine eigenen Reminiszenzen, Aufzeichnungen, Landkarten usw., Erinnerungen vieler Teilnehmer des Winterfeldzugs sowie gedrucktes Material. Ruhiger, objektiver Vortrag, reicher Dokumenteninhalt, solide Bearbeitung — charakterisieren dieses Buch. Als Werk des Armeekommandanten ist dieses Buch nicht nur eine historische Arbeit, sondern auch ein historisches Dokument und wird daher seine Bedeutung nie verlieren.

Liste der Kommandanten der Ukrainischen Armee im Winterfeldzug.*)

Das Armeekommando.

- Armeekommandant: Otaman M. Omelianowytsh-Pawlenko.
Generalstabschef: Oberst A. Dolud.
Chef der Intendantur: Oberst Tkatschuk.
Chef des Nachrichtendienstes: Hauptmann Pawlowskyj.
Verbindungsdienst: Offizier A. Schapowal.
Führer der Begleitwache: Hauptmann Schejko, später Hauptmann Roschko.
Dem Armeekommando zugeteilt: Oberst W. Trutenko, ehem. Kommandant der Offiziersschule, Oberst W. Olschewskyj, Stellvertr. des Kommandanten der 3. Division, Bataillonskommandant Iw. Litwinenko, Kommandant des Doroschenko-Regimentes.
Monsignore Paul Pastschewskyj.
Politische Referenten: L. Kyzyma, M. Harasym, W. Skliar, Sahurskyj und Sawtschenko.

Zaporoger Division.

- Divisionskommandant (ab Feber 1920): Otaman T. Hulyj-Hulenko.
Generalstabschef: Oberst M. Krat, ehem. Kommandant des 8. Schwarzmeer-Regimentes.
Kommandant der Zaporoger Sammelbrigade: Oberst I. Dubowyj.
Kommandant des I. Bataillons: Chalajim.
Kommandant des II. Bataillons: Trockyj, ehem. Kommandant des Karmeliuk-Regimentes.
Kommandant des III. Bataillons: Zelnickyj.
Kommandant der sog. Nyzowi Zaporoztzi, zu jener Zeit Bataillonskommandant I. Litwinenko.
Kommandant d. berittenen Gebirgs-Artilleriedivision: Oberst O. Almasow.
Kommandant der berittenen Maschinengewehrkompanie: Hauptmann Sewastianow.
Kommandant des Schwarzkosaken-Regimentes: Oberst Diatschenko.
Stellvertreter des Regimentskommandanten: Bataillonskommandant Brosche.
Kommandant des Skauts-Bataillons: Pluschnyk.
Batteriekommandant: Hauptmann Tschernytzyn.
Kommandant d. Maschinengewehrkompanie: Hauptmann B. Nasoniw.

Wolhynische Division.

- Divisionskommandant: Otaman Zahrodskyj, ehem. Kommandant der wolhyn. Gruppe.
Stellvertr. des Divisionskommandanten: Otaman N. Nykoniw (Feber bis April.)
Generalstabschef: Hauptmann Morosewytsh, später Hauptmann Wolosewytsh.
Kommandant der Operations- und Aufklärungsabteilung: Fähnrich B. Lewytskyj.

---

*) Die Liste wird in der 2. Auflage der Broschüre „Der Winterfeldzug — 1919“ ergänzt. Die ukrainische Frontarmee der ehemaligen russischen Ukraine hatte keine Rangsklassen; diese wurden erst im Jahre 1920 wieder eingeführt.

Kommandant der berittenen Kompagnie beim Divisionsstab: Fähnrich
Tschornomoretz.
Divisionspfarrer: W. Sukatschiw.
Kommandant des Sammel-Infanterie-Regimentes: Oberst Petriw (†),
später M. Fedtschenko.
Kommandant des Kavallerie-Regimentes Maksym Zalizniak: Oberst O.
Tzarenko (†), später Bataillonskommandant M. Kochaniw.
Regimentsoffizier: A. Marustschenko-Bohdaniwskyj (Regi-
ments-Geschichtsschreiber).
Kommandant der Kavallerie-Division: Hauptmann A. Holub.
Kommandant des Kavallerie-Regimentes des Hetmans I. Mazepa: Ba-
taillonskommandant Neds wetzkyj.
Kommandant der Artillerie-Division: Oberst E. Baschynskyj, ehem.
Kommandant der 18. Artilleriebrigade.

Die Kyjiwer Division.

Divisionskommandant: Otaman J. Tiutiunyk, ehem. Kommandant der wolhyn.
Gruppe.
Stellvertreter des Divisionskommandanten: Oberst A. Wowk, ehem. Kom-
mandant der 5. Bauerndivision.
Generalstabschef: Hauptmann Blostschanewytsch.
Divisionsarzt: Plitas.
Kommandant der Sammelbrigade: Oberst Nelhowskyj.
Stellvertr. d. Brigadekommandanten: Bataillonskommandant Schramenko.
Kommandant des I. Bataillons: ehemaliger Kommandant des 28. Hai-
siner Regimentes, Bataillonskommandant Suchorutschko-
Choslowskyj.
Kommandant des II. Bataillons: Bataillonskommandant Piddubnyj,
später Bataillonskommandant Klymatsch, im Mai Bataillons-
kommandant Bondarenko.
Kommandant d. III. Bataillons: Bataillonskommandant Lawrowskyj.
Kommandant d. Maschinengewehr-Komp.: Hauptmann Suprinenko.
Kommandant der Artillerie-Division: Hauptmann Witko, später Haupt-
mann Tschornyj.
Kommandant d. Kavallerie-Reg.: Bataillonskommandant Hrybowskyj (†).

Die Armeekavallerie.

Kommandant des 2. Zaporoger Kavallerie-Regimentes: Bataillonskommandant
Lotschenko, später Bataillonskommandant Schupinas.
Kommandant des 3. Kavallerie-Regimentes: Oberst Stefaniw, ab 3. April
1920 Oberst O. Wyschnewskyj.
Stellvertr. des Regimentekommandanten: Kommandant der Artillerie-Brigade
der 3. Division, Oberst Tschyschewskyj.
Kommandant der galizischen Kavallerie-Brigade: Otaman (Major) der ukraini-
schen galizischen Armee Ed. Scheparowytsch.
Generalstabschef: Oberleutnant Os. Zaslowskyj.
Kommandant der 1. Division: Hauptmann Jednak.
Kommandant der 2. Division: Hauptmann R. Jaryj.
Kompagniekommandanten: Oberleutnant O. Tratsch, Leutnant Haw-
ryljak, Leutnant P. Deresch, Oberleutnant T. Pasitsch-
nyk, Leutnant Iw. Rumenowytsh.

Der aufständische Schwarzmeerkader.

Kaderkommandant: Otaman Pschonyk.
Generalstabschef: Oberst des Generalstabs Halkyn.

МАРШРУТ

Армії Української Народної Республіки в „Зимовому Поході“
(6. грудня 1919 р. — 6. травня 1920 р.) [Витяг.]

Марш Запорозької дивізії.

- 6.—11. 12. I Чорторія — (Марш у півн. — східн. напрямі на прорив через Добрармію). — Самгородок — Згрупування по скінченню марш — маневру на прорив на Десні). — (Липовець.)
13. 12. Самгородок — Овсяники — Левківка
14. і 15. 12. Ординці. }
16. 12. Ординці — Жидовці — Должок — } Марш на схід
Андрушів — Пшенів — Чорнявка. } по тилах Добрармії.
18. 12. Чорнявка — Скала — Вербівка. }
18., 19. і 20. 12. Вербівка. }
22. 12. Дубрівка — Пятигори — Оддапіль — (Угрупування на спочинок, організація, орієнтовка).
27. 12. Оддапіль — Тихий Кут — Жашків Schaschkiw — (з метою перепустити великі відділи Добрармії).
29. 12. Н. Гребля — Кривець — Крачківка — Іваньки — (Марш в півд. — східньому напрямкові, поміж московськими: Добрармією, що відступала, та червоною, що наступала).
5. 1. Небелівка — Перегонівка — (Угрупування на півдні від Умані. Захоплення Умані. Спроба політичної організації краю). II
13. 1. Коржів Кут — Бабанка — Гроздів — }
до Умані — Сушків. } Марш у південно-східньому
14. 1. Коржів — Дубова — Перегонівка. } напрямку. Переправа
15. 1. Перегонівка — Лебединка. } біля Добрянки. Знов у за-
16. 1. Лебединка — Троянка — Казимірівка. } пільля Добрармії, угрупу-
20. 1. Казимірівка — Корин — Добрянки — } вання навколо Хмелевої.
Лопатин — Єланець — Хмелева. } (Нарада у командарма.)
22. 1. З 7-ої год. ранку до 24. I. до 7-мої год. ранку — Хмелева — Олексіївка — Аникіївка — Іванівка — (бій).

Марш Київської дивізії.

- 6.—12. 12. I Чорторія — Липовець.
13.—19. 12. Липовець — Жашків (бій з відділ. Добрармії).
29.—8. 1. Жашків — Умань. II
22. 1. Хмелева (Нарада у командарма).

Марш розеднаними колонами в район Черкаси — Холодний Яр — Чигирин.

а) Марш колони полковника Дубового.

24. 1. Іванівка — Семенівка.
28. 1. Різанивка — Покровське (бій).

- 30. 1. Митрофанівка — Кирилівка — Жукова — Понтаївка.
- 31. 1. Пантаївка — Ясиноватка.
- 1.—4. 2. Янів — Федорівка — Іваньківці.
- 5. і 7. 2. Іваньківці.
- 9. 2. Цвітна — Верещаки — Любомирка — Матвіївка (З'єднання).
- 12. 2. Матвіївка — Голоківка (Дніпро).
- 13. 2. Голоківка — Худолівка — Топилівка — Москаленки (Полтавщина за Дніпром).
- 14.—16. 2. Москаленки. **III**

б) Марш полку Чорних Запорозців.

- 24. 1. Марш на Якимівку.
- 25. 1. Петроострів.
- 26. 1. Форсовний марш через запілля, через ст. Іскрина до м. Вільшани.
- 29. 1. В районі Корсуня зустріч з отаманом Соколовським і Грозним.
- 30. 1. В Байбузах зустріч із 5-м кінним полком.
- 1. 2. Атак на Смілу.
- 7. 2. Марш на південь від Черкас (З'єднання).

в) Марш штабової колони.

- 23.—24. 1. Арсенівка. Денний спочинок. Напад червоних.
- 25. 1. Володимирівка — (Получення з партизанами отамана Гулого).
- 8. 1. Цибулів — (Напад червоної кінноти. Марш на Краснопілль).
- 9. 2. Цвітна — (з'єднання з колоною полковника Дубового).
- 9. 2. Матвіївка — Янич (обеззброєння 3-го кінного полку) — Холодний Яр.
- 10.—12. 2. З'єднання з колоною отамана Тютюнника.
- 13. 2. Голосківка — Танилів — Москаленки (З'єднання).

г) Марш Київської дивізії.

- 23.—25. 1. Марш на Іванівку. — Мокра Калигірка — (бій під Шполою).
- 27. 1. Кирилівка.
- 30. 1. Марш на захід від Корсуня повз ст. Таганчу.
- 3. 2. Канів **Каніw** — (бій і здобуття Канева).
- 5. 2. Сміла — (бій).
- 10.—12. 2. Угрупування на південь від Черкас (З'єднання).
- 13. 2. Перехід через Дніпро.
- 13.—16. 2. Москаленки (Полтавщина). **III**

*Марш Армії на з'єднання з Українською Галицькою Армією.
(Через Дніпр к Бугу.)*

- 17. 2. Москаленки — Худяки — Чорнявка — Замятинці (Київщина).
- 28. і 29. 2. та 1. і 2. 3. Глодоси — Олександрівка — Липняжка (у переправі через Синюху).
- 6.—8. 3. Красногірка. **IV**
- 13. 3. Струнків — Хошовата — (Угрупування біля Гайворонської переправи).

*Демонстрування захоплення району Гайсин (Київ. д.) — Умань (Волин. д.)
— Ольвіопіль. (Запор. д.)*

- 16. 3. Синиця — Луполів — Мошновата.
- 17. 3. Мошновата — Капитанівка — Лящівка.
- 18. 3. Лящівка — Богопіль.
- 19. 3. м. Богопіль.
- 20. 3. Ольвіопіль — м. Богопіль — Лящівка.
- 21. 3. Лящівка — Лукашівка — Сухий Ташлик.

- 23. 3. Сухий Ташлик — Марянівка — Емілівка — Наливайки.
- 25. 3. Наливайки — Краснопілля — Вербова — Полонисте — Перегонівка.
- 25. 3. Перегонівка — Рогова — Островець — Небелівка.
- 26. і 27. 3. Небелівка — Нерубайка — Камениче — Скалева — Кондратівка. — Плавівка — (груповка армії по переправі через Синюху біля Ново-Архангельського).

Марші армії й угруповання з метою замаскувати вихідне положення для наступної акції на Вознесенське.

- 29. 3.—8. 4. Плавчівка — (Синюха) — Бобринець.
  - 5. 4. Різанівка — Бобринець Bobruetz — Різанівка.
  - 9. 4. Степанівка — Березівка (ст. Долинська) (бій).
  - 13. 4. Михайлівка — Ольгопіль — Єланець.
  - 14. 4. До 9-тої год. ранку Єланець — Солоне.
  - 15. і 16. 4. Солоне — Вознесенське.
  - 16. і 17. 4. Вознесенське. V
- } Форсовний марш на Вознесенське — бій. Переправа. Захоплення бази
- 17.—24. 4. Марш на Ананьїв, трьохденні бої, приєднання Чорноморського Кошу.
  - 24. 4.—4. 5. Операція спільно з Кін. бригадою УГА на прорив (Тульчин, Марківка, Джугастри — Вербівка).
  - 5. 5. Ямпіль. VI

Марш Київської дивізії.

- 8. 4. Олександрівка (повіт Елісавет — бій).
  - 12. 4. Ізраїлівка (бій).
  - 16.—17. 4. Вознесенське (бій) — Кантакузівка — Мордавка — Рошладі. IV
  - 18. 4. Рошладі — Ляхова — Миколаївка.
  - 21. 4. Миколаївка — Софіївка — Василівка — Любоволена — Покрівка — (повстанчий район).
  - 22. 4. Покрівка — Святотроїцьке — Кохівка.
  - 23. 4. Кохівка — Марянівка — Задніпрянці — Мала Боярка — Новоселиця — (бій) — Балта.
  - 24. 4. Новоселиця — Благодатне — Задніпрянці — Марянівка — Петрівка — (бій).
  - 25. 4. Петрівка — Майнова.
  - 26. 4. Майнова — Михайлова — Вознесенка — Гольма — Балта (бій).
  - 27. 4. Гольма — Посад — Шляхова — Піщана — (Марш у північно-західному напрямкові через фронт червоних і наближення до району розположення галицьких військ. Бої).
  - 29. 4. Михайлівка — Бершадь — Баланівка.
  - 30. 4. Баланівка — Демидів — Тростянець — (бій).
  - 1. 5. Тростянець — Демківка — Кірнозівка — Аннопіль.
  - 2. 5. Аннопіль — Тульчин Tultschyn — Білоусівка — Одаївка (бій) — Тумановка (бій) — Вапнярка (бій).
  - 3. 5. Одаївка — Федорівка — Красногірка — Шарапанівка — Крижопіль Kryschoril — Княжопіль — Мясківка — (бій).
  - 3. 5. Вапнярка — Мясківка Mjaskiwka — Кольтанка (бій).
  - 4. 5. Мясківка — Вербка Werbka — Джугастра. (Останній бій).
  - 5. 5. Вербка — Качківка.
  - 5.—8. 5. Писарівка. VI (Ямпіль.)
- } Марш на захід до Ананьєва й захоплення Балти.
- } Любоволоена — Покрівка —
- } Серія боїв на внутрішніх операційних лініях. Мета забезпечення дальшого маршу від нападу з півдня.

Марш Волинської дивізії (втяг).

6. 12. I Борушківці — Любар Ljubag — Матрочки.
13. 12. Вишенька — Чечелівка — (зустріч із Галицькою Армією) — Безімянне — Немиринці — Куманівка. (Липовець).
14. 12. Немиринці — Куманівка — Міхалин — Фларолівка.
27. 12. Конела — Зубриха — (знищення московської частини Добровольців біля с. Вороного; захоплення обозів частиною М. Залізняка).
  1. 1. Біляшки — Тальвянка — (бій із Добровольчої армії).
  5. 1. Покотилів — Россоховатець — (бій із недобитками моск. Добрармії біля села Трохиків). (Умань.) II
- 21.—25. 1. Хмелева — Коменоватка — (Посилка делегації до повстанців Туза).
28. 1. Урочиста панахида коло пам'ятника Т. Г. Шевченка. Зформування кінного імени гетьмана Ів. Мазепи полку.
  4. 2. Канів Kaniv — (Заняття без бою міста).
  7. 2. Участь кінноти Волинської дивізії в наступі на Смілу — Білазіря разом із відділом отамана Тютюнника.
11. 2. Чернявка — Трешевці — Медведівці — Худоліївка — (Урочистий похорон полковника Петрова).
12. 2. Зеднання із Запорозжяками.
13. 2. Худоліївка — Топільне — Єреміївка — (Переход по льоду через Дніпро Dnipro на Лівобережжя. (Полтавщина.) III)
15. 2. Здобуття з бою кінною частиною Запорізької дивізії м. Жовнина (опір: дивізії більшовицька і жидо-московська міліція).
17. 2. Єреміївка — Янівка — Триліси — (Зустріч із повстанцями Богдана).
3. 3. Добрянка — Коритне — Юзефпіль — (Захоплення штабовими частинами московського відділу продналога XII-ої армії на чолі з помішником голодпродналога, що прибули до містечка переводити реквізицію). Синюха.
  4. 3. Захоплення технічної команди штабу XII-ої армії.
  6. 3. Лозоватка — Дельфінівка — Молтавка — (Бій і обсадження переправи через Буг Buh біля Спіранки). IV
18. 3. Громи — (Бій під Уманю з охоронним більшовицьким курінем на протязі цілого дня).
19. 3. Здобуття Умані — (Приєднання козаків і старшин, бувших Волохівців.)
23. 3.—1. 4. Умань — Олексіївка — Михайлівка — М. Виська — (Бій у М. Висьці).
  2. 4. Плетений Ташлик — Шостаківка — (Бій на ст. Шостаківці).
12. 4. Березівка — Н. Буг — (Бій із бронепотягом і червоними московськими частинами біля Н. Буга).
15. 4. Трикрати — (Бій з охоронним курінем ревкому, захоплення Трикрат, наскок кінноти Урсова й успішні бої з його кіннотою). Вознесенське. V
23. 4. Задніпрянці — Ананьів Ananiv — (Бій дивізії на допомогу повстанцям і Чорноморцям біля Ананьєва).
24. 4. Цілоденний бій дивізії біля Ананьєва. Бій біля с. Петрівки.
28. 4. Кринички — Ольгопіль — (Участь кінного ім. гетьмана Мазепи полку в бою й захоплення Ольгополя Oljhorilj).
  1. 5. Жабокрич — (Бої й захоплення ст. Рудниці й Городища).
  2. 5. М. і ст. Крижопіль Kryzhorilj — (Цілоденний бій і захоплення ст. Крижополя о 5 год. ранку).
  4. 5. Бій кінного гетьмана Івана Мазепи полку біля Мясківки Miaskiwka Бій біля с. Савчиного Sawtschino й Нетребівки. Бій біля Джугастри Dschuhastry. Бій біля Вільшанки.
  5. 5. Вільшанка — Вербка.
  6. 5. Ямпіль. Jampilj. VI

БІБЛІОГРАФІЯ. BIBLIOGRAPHIE.

ПЕТРО ЗЛЕНКО.

PETRO ZLENKO.

Зимовий Похід. Der Winterfeldzug.

І. Книги.

1. **ДОЦЕНКО, ОЛЕКСАНДЕР.** Зимовий Похід. <6. XII. 1919—6. V. 1920>. Варшава, Український Науковий Інститут, P. Szweide, 1932 [1935]; 25×17,6, CLII-240 с., мапа, 4 олеати на окремих листах. Ц. 15 зл.

»Праці Українського Наукового Інституту. Т. XIII. Серія історична. Книга 1.«

РЕЦ.: Олекса Галкин — Цінний твір про Зимовий Похід. »Неділя«, 1935, ч. 39 <358>, с. 10.

Євген Княгинецький. »Хліборобський шлях«, 1935, ч. 15 <105>, с. 3.

М. Р. — Одна сторінка нашої визвольної війни. »Діло«, 1935, ч. 132, с. 5.

Л. Макарушка. »Шлях Нації«, 1935, ч. 1, сс.: 39—40.

Дмитро Палів — Зимовий Похід. »Літ. Червоної Калини«, 1935, ч. 6, сс.: 8—10.

Чернявський. »Тризуб«, 1935, ч. 42, с. 18.

»Biuletyn Polsko-Ukraiński«, 1935, ч. 13 <100>, сс.: 160—161.

2. **ЗИМОВИЙ ПОХІД.** 6. XII. 1919—6. XII. 1924. Прага, [літ. Л. Кавтського, 1924], 30,8×24, 44 с. Окл. рис. [Модзалецький].

ЗМІСТ: [Вступна стаття] — П. Юрій Дараган — Непереможність. О. Шульгин — [Спогади]. Євген Маланюк — Уривки з поеми. Омеляно-

вич-Павленко, старший — Уривки з Зимового Походу. Юрій Волькер — Мірогой. З чеської мови переклав М. Славінський. (Переклад присвячено живим і мертвим, що боролись за Україну). Теофіл Гарнавський — <Сторінка спогадів>. Йосип Пелішек — Поворот Наполеона. З чеської мови переклав М. Славінський.

3. **ЗЛЕНКО, ПЕТРО.** Зимовий Похід. Матеріали для бібліографічного покажчика. Прага, [власним накладом, друк. Фр. Герман], 1935; 17,4×11,7, 14-[1] с.

»Матеріали для бібліографії визвольної боротьби України. Вип. 1.« Відбитка з »Гуртуймося«, 1935, I. <XIII>.

4. **МОНКЕВИЧ, БОРИС**, сотн. Чорні Запорозжці. Зимовий похід й остання кампанія Чорних Запорозжців. Зі схемами й ілюстраціями. Львів, 1929; 18×13, 152-[6] с., 13 вкл. листів з мапами і портретами.

»Добра книжка«. Окладинка з портретом автора.

РЕЦ.: В. М. — Чорні Запоріжці. »Нова Зоря«, ч. 259.

Р. С.: »Табора«, ч. 13, с. 95.

М. Ковальський — З приводу однієї книжки. »Тризуб«, 1929, ч. 10, сс.: 9—13.

5. **ОМЕЛЯНОВИЧ - ПАВЛЕНКО, М[ИХАЙЛО]**, ген. Зимовий Похід.

Gén. M. Omelianovytch-Pavlenko. *Campagne d'Hiver*. Каліш, Укр. Военно-Історич. Т-во, 1934; 24,7 × 17, [3]-191-[1] с., 6 вкладних листів з ілюстр. та схемами. Схеми в тексті. Окл. рис. М. Битинський.

»Бібліотека Українського Военно-Історичного Т-ва« ч. 3. Відбитка із збірників »За Державність« чч: 1—4.

РЕЦ.: Проф. О. Мицюк. »Само-стійна Думка«, 1934, сс.: 625—626.

Проф. О. Мицюк. »Дзвони«, 1934, сс.: 339—340.

»Biuletyn Polsko-Ukraiński«, 1934, ч. 33 <68>, с. 6.

С. Наріжний, »Вістник«, 1934, сс.: 930—931.

»Гуртуймося«, 1934, ч. XII, с. 19.

6. ПЕВНИЙ, П[ЕТРО]. *За волю та державність*. Похід української армії в заплля ворога з 5. грудня 1919 року по 5. травня 1920 року. Кн. І. Станіславів, »Українське Слово«, 1920; 24×16, 60 с. 2 л. з портретами С. Петлюри і І. Мазепи.

7. ТРУТЕНКО, [ВАЛЕНТИН], полк. *3-тя Залізна дивізія з початку Зимового Походу*. 6. XII. 1919—7. I. 1920. Б. м. д. р., 15,7 × 12, 1 л., 12-[1] с.

Як слідує із вступу брошура написана як спростовання до Історії 3-ої Зал. дивізії полк. Чижевського.

8. ТЮТЮНИК, ЮРКО. *Зимовий Похід 1919—20 рр.* Частина І. <політичний огляд>. З документами в тексті і додатках. Коломия — Київ, »Трембіта«, 1923; 24,5×16, 99 с.

»Матеріяли і замітки до історії вивольної боротьби«. Кн. 1.

РЕЦ.: О. В. »Літ. Наук. Вістник«, 1923, кн. 4, сс.: 377—379.

ІВ. Ш-К. »Стара Україна«. Р. І (1924), с. 154.

9. ЧИЖЕВСЬКИЙ, Г., полк. *Коротка історія 3-ої Залізної дивізії. 1919—I. VI.—1922*. Каліш, Культ.-освітн. відділ 3-ої Зал. стр. див., 1922; 14,7×11,1, 56 с.

На оклад. рисунок знаку 3-ої Зал. стр. дивізії.

II. Статті в журналах і газетах.

10. АШ. *Спогади про Любарські події*.

»Альманах«, (Табор Олександрів), 1921, сс.: 13—24.

11. Б. Л. *Нарада в с. Борушківцях*. »Око«, (Каліш), 1921, ч. 23, сс.: 20—21.

12. БИТИНСЬКИЙ, М[ИКОЛА]. *Во ім'я Вірности, Чести і Слави*. <У 15. Річницю Зимового Походу>.

»Гуртуймося«, 1935, ч. XIII, сс.: 2—4.

13. ДИДИК, ЄВГЕН. *З повстанцями*. <Весна 1920 р. на Великій Україні>. »Календар Черв. Калини« на 1930, сс.: 80—88.

14. ДОЦЕНКО, О. *Генега Зимового походу*. <6. XII. 1919—6. V. 1920>.

»Календар Черв. Калини« на 1933, сс.: 121—124.

15. ДУБОВИЙ, полковник, *Бій за м. Вознесенськ*.

»Запорожець« ч. 7—8, сс.: 12—13.

16. ДУБОВИЙ, полковник. *Бій під с. Наливайками*.

»Запорожець« ч. 6, сс.: 15—16.

17. *З армією ген. Павленка* <Здобуття Балти>.

»Українське Слово«, (Львів), 1920, чч: 154—158. »Іл. кал. Канад. Українця« на 1921, (Вінніпег Ман), сс.: 86—88.

18. *Зимовий Похід*.

»Око«, (Каліш), 1921, ч. 9/10, сс.: 4—8.

З 4-ма портретами, документами, мапою.

19. ЗУБЕНКО, [ІВАН]. *Козак Дзюба і Пугач відбивають полонених*. <Подав Зубенко. Рисував І. Іванець>.

»Календар Черв. Калини« на 1928, календаріюм — квітень.

Описано епізод з бою на лінії сіл Куча-Борсуки — Іванківці-Бучаї, що відбувався 1. квітня 1920 р.

20. ЗУБЕНКО, [ІВАН]. *Козак Пасічниченко Данило й інші*.

Ів. Зубенко. »Наші лицарі і мученики«, (Каліш), 1922; 36. I, сс.: 19—20.

Епізод з Зим. походу; геройський вчинок шістьох козаків з 3. сотн. ім. Сагайдачного, 2. Запорож. кін. полку.

21. І. Х. хор. *Зі[!]мовий похід Армії У. Н. Р.* Року 1919 груд. 6 — року 1920 трав. 6.

»На хвилях життя«, (Пйотроків), 1921; чч. 1, 2. І. Обстановка до вируху Армії УНР в заплілля. ІІ. В запліллю.

22. *КОВАЛЬ-СТЕПОВИЙ, П.* Шляхами зради <Спомини про Любарську трагедію 1919. р.>. В літературному оформленні Ф. Д.

Календар-альм. »Дніпро«, 1933, сс.: 45—49.

Обставини перед »Зимовим Походом«.

23. *Козаки І [!] Дзюба і П. Пугач* відбивають большеакам 40 полонених.

»Приятель Укр. Жовніра«, кал. на 1923 р., календаріюм — лютий.

»Календар Черв. Калини« на 1923 р., календаріюм — лютий.

24. *КОРНІВ, В.*, сот. *Бій під Вознесенськом*.

»Гуртуймося«, 1931, ч. VI, сс.: 15—18.

25. *КОРШНІВСЬКИЙ, А.* *Коз[ак] Г. Дзюба і П. Пугач.* <За А. Коршнівським.>

Ів. Зубенко. Наші лицарі і мученики, (Каліш), 1922. Зб. 1., с. 16.

Див. примітку ч. 19. Текст чч. 19, 23 й 25, подекуди ріжний.

26. *М. М. Велика річниця.* <6. XII. 1919—6. XII. 1922.>

»Український Сурмач«, (Каліш—Щипіорно), 1922, ч. 41, с. 2.

27. *МАЗЕПА, ІСАК.* *Зимовий похід і партизанський рух на Україні в 1919 р.*

Календар-альм. »Дніпро«, 1936, сс.: 89—96.

28. *Н. Оповідання партизана.*

»Спогади« ч. 2.

29. *ОЛ. С—МО.* »Свято витрєвалих.«

»Український Сурмач« (Каліш—Щипіорно), 1922, ч. 41, сс.: 2—3.

30. *ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО, М.* Генерал-поручник. *Зимовий Похід.* <6. XII. 1919—6. V. 1920 рр.>

»За Державність«, 1929—1934; Зб. 1, 2, 3, 4.

31. *ОМЕЛЯНОВИЧ-ПАВЛЕНКО,* старший. *Уривки з Зимового походу.* »Зимовий Похід« (Прага), [1924], сс.: 14—37.

32. [Передова редакційна стаття з нагоди річниці Зимового Походу.] »Тризуб«, 1925, ч. 8, сс.: 1—2.

33. [Передова редакційна стаття з нагоди річниці Зимового Походу.] »Тризуб«, 1930, ч. 19, с. 2.

34. *РАДЧЕНКО, Г.: Під Чорним Островом.*

»Літер.-Військовий Вістник«, 1921, ч. 1.

35. *САМЧУК, УЛАС.* [Промова, виголошена на ювілейному святі Зимового Походу у Празі 18. грудня 1934.] »Гуртуймося«, 1935, ч. XIII, сс. 15—16.

36. *СИДОРЕНКО-САПАРАЙ, СЕРГІЙ,* пполк. *Соціалістична спадщина національним воякам.* Вступ до стратегічно-політичного нариса Зимового Походу.

»Немезіда«, 1936, ч. 1, сс.: 5—18; ч. 2, сс.: 20—27.

37. *СМУТНИЙ, В.* *Під Вознесенськом.*

»Око«, 1921, ч. 9—10, сс.: 22—23.

38. *СТЕПОВИЙ, В.* *Перші роковини захоплення Вознесенська Армією Української Народньої Республіки.*

»Визволення«, 1921, ч. 1/2, сс.: 18—20.

39. *СТЕЦЮК, ГР., д-р.* *Герої.*

»Україна«, (Кам'янець на Под.), 1920, ч. 109.

40. *СУХОРУЧКО-ХОСЛОВСЬКИЙ, Б.,* пполк. *Вознесенськ: Бій за місто, депо та двірєць.*

»Соборна Україна«, 1922.

41. (*СУХОРУЧКО-ХОСЛОВСЬКИЙ, Б.,* пполк. *Бій під Вапняркою.*)

Ген. М. Омелянович-Павленко »Зимовий Похід«, сс.: 147—151.

42. *ФЕДЕНКО, П[АНАС].* *Фермент нації.* <З приводу роковин походу 6. XII. 1919—6. V. 1920 р.>

»Вільна Україна«, 1921, сс.: 126—138.

43. *ФИЛОНОВИЧ, В[АСИЛЬ].* *Зимовий похід.*

»Гуртуймося«, 1935, ч. XIII, сс.: 6—12.

Стаття оперта на матеріялах, поданих ген. М. Ом.-Павленком — »Зимовий похід«.

44. Ш[ПИЛІНСЬКИЙ], О. »Село Навляйки.« <Сторінка з Зи[!]мового Маршу.>

»Табор«, 1928, ч. 8, сс.: 64—74.

III. Репортерські замітки про святкування Зимового Походу.

45. Відкриття »Корпорації Лицарів Залізного Хреста« при Т-ві [б. Вояків Армії УНР у Франції].

»Триzub«, 1934, ч. 29—30 <435—6>, сс.: 18—19.

46. ВОРОН. Свято лицарів »Залізного Хреста«. <З приводу 2-х роковин.>

»Український Сурмач«, (Каліш—Щипіорно), 1922, ч. 8.

47. З. Свято »Залізного Хреста«.

»Український Сурмач«, (Каліш—Щипіорно), 1922, ч. 41, с. 6.

48. З життя Т-ва б. Вояків Армії УНР у Франції.

»Триzub«, 1934, ч. 3 <409>, с. 11.

Репорт. зам. про свято »Зимового Походу« 9. XII. 1933 в Шалеті.

49. Зимовий Похід.

»Вістник Української Громади у Франції«, 1934, ч. 38, с. 10.

50. КОСТЬ-КОСТЕНКО, С. 6. грудня <10-а річниця Зимового Походу>.

»Табор«, 1929, ч. 12, сс.: 87—89.

51. »ЛИЦАРЬ БЕЗ ОРДЕНА.« Лист про »Лицарів без ордена«.

»Український Сурмач«, (Каліш—Щипіорно), 1922, ч. 41, сс.: 3—4.

52. П'ятнадцята річниця Зимового Походу.

»Український Тиждень«, 1934, ч. 52, <107>, сс.: 2—3.

За У. Т. скорочену інформацію видрук. »Рада« (Чернівці), 1935, ч. 1, с. 3.

53. Свято Зимового Походу в Парижі.

»Український Тиждень«, 1935, ч. 2, <109>, с. 3.

54. СІМЬДЕСЯТСЬОМИЙ. Свято нагороди відзнакою »Залізного Хреста« в Штадарм. У. Н. Р.

»На хвилях життя«, (Пйотроків), 1921, ч. 1, сс.: [4]—[6].

55. -УК. Великі Роковини. Свято з нагоди 15-ліття виступу Української Армії в »Зимовий Похід«. <6. XII. 1919—5. V. 1920.>

»Новий Час«, (Львів), 1934, ч. 286, с. 5.

»Час«, (Чернівці), 1934, ч. 1754, с. 2.

IV. Поезія.

56. ОВЕРКОВИЧ, М[ИКОЛА]. Зимовий Анабазис.

»Гуртуймося«, 1935, ч. XIII, сс.: 12—13.

Тимчасово затверджую
19-го жовтня 1920 року
Головний отаман військ У. Н. Р. ПЕТЛЮРА.

Відзнаки „Залізного Хреста“ за похід і бої з 6-го грудня 1919 року по 6-те травня 1920 року.

I. ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ.

1. Відзнака Залізного Хреста встановлюється для того, щоб зберегти в пам'яті нащадків згадки про славетний бойовий похід в запілля ворога Української Армії в період від 6 грудня 1919 року й до 6 травня 1920 року.
2. Відзнака Залізного Хреста мусить бути для всіх однакова.
3. Сестри-жалібниці, фершалиці й інші особи, жінки медичного персоналу, отримують жетон (такий же Хрест, але зменшений в три рази, який носить в розетці жовто-блакитного кольору); жетон дає права і привілеї такі як і відзнака Залізного Хреста.
4. Відзнака Залізного Хреста й жетон носить на грудях з лівого боку.
5. На кожній відзнаці й жетоні (окремо) є черга.

II. ПОРЯДОК НАГОРОДИ.

1. Відзнака дається по затвердженні Радою Залізного Хреста:
  - а) всім бравшим участь в поході з 6 грудня 1919 року по 6 травня 1920 року, які не заплямували козацької чести ганебними вчинками і зараз знаходяться в частинах,
  - б) особам, що залишились під час походу по раненню або хворобі,
  - в) забитим в боях, або помершим від ран чи хвороби.
2. Рада складається з представників від частин, приймавших участь в поході, старшин та козаків по одному від полку, по обранню учасників походу.
Ради для козаків збираються при дивізіях, а для старшин при штабі Армії.
3. Права ношення цієї відзнаки, а також прав і привілеїв, зазначених в статуті, позбавляються ті особи, що втратили всякі права й привілеї по суду цивільному, або військовому.
4. Особи, що мають Залізний Хрест, повинні стежити за тим, щоб жаден лицар цього хреста не заплямував козацької чести. Кожен лицар, що зробив ганебний вчинок, притягається до відповідальності Радою по заяві хоч би одного лицаря.

III. ПРАВА Й ПРИВІЛЕЇ НАГОРОДЖЕНИХ ВІДЗНАКОЮ ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА.

1. Всі військово-служачі, які мають відзнаку Залізного Хреста, є «Лицарями Залізного Хреста».
2. Хрест носить у весь час, як на військовій, так і на цивільній убранні.
3. Залізний Хрест дає право носити військове вбрання тієї частини, в якій лицар брав участь у поході за військової служби.
4. Лицарі Залізного Хреста користуються один раз правом скорочення терміну на вислугу в наступну рангу на одну третину.
5. Залізний Хрест дає право й перевагу при одержанні посад особам одного з ними рангу при всіх інших умовах.
6. Лицарі Залізного Хреста одержують у відставці додаткову пенсію в 10% по останній посаді.
7. Залізний Хрест скорочує загальний термін на вислугу пенсії на один рік.
8. Залізний Хрест дає право лицареві вступити до різних шкіл на державний кошт.
9. Діти лицарів відзнак учаться у всіх державних школах, як нижчих так і вищих, на державний кошт.
10. Дружини лицарів, після смерті чоловіка одержують пенсію в розмірі, яку отримували померші чоловіки, або яка їм належала б на протязі одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах.
11. Діти лицарів Залізного Хреста до повноліття по смерті батька й матері одержують пенсію, яка належала б їх батькові, на протязі одного року, після чого одержують пенсію на загальних підставах.
12. Сем'я забитого чи помершого під час походу лицаря Залізного Хреста, коли він не отримав одноразової допомоги по цьому Хресту згідно § 8, одержують одноразову грошову допомогу в розмірі, в якому належало б небіжчику.
13. Похорони лицарів Залізного Хреста відбуваються з військовою пошаною хоч би перед смертю вони служили й на цивільній службі або були в одставці.
14. При одержанні права ношення Хреста — одержується одночасова грамота і статут, за знання якої відповідає лицар.
15. Військове свято відзнаки Залізного Хреста встановлюється що-річно 6-го грудня.

ОПИС ВІДЗНАКИ «ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА».

Залізний Хрест сталевий, вороно-вороний, чотирьохконечний, простий з рівними кінцями, окрайки вузенькі з жовтого металю. Насередохресті золота зоря в осередку якої на блакитному полі герб старий Український золотий. До верхнього закінчення Хреста прилютовано кільце, в яке протягнуто дві булави жовтого металю, косим хрестом складені, кільце ланкою сполучається з биндою.

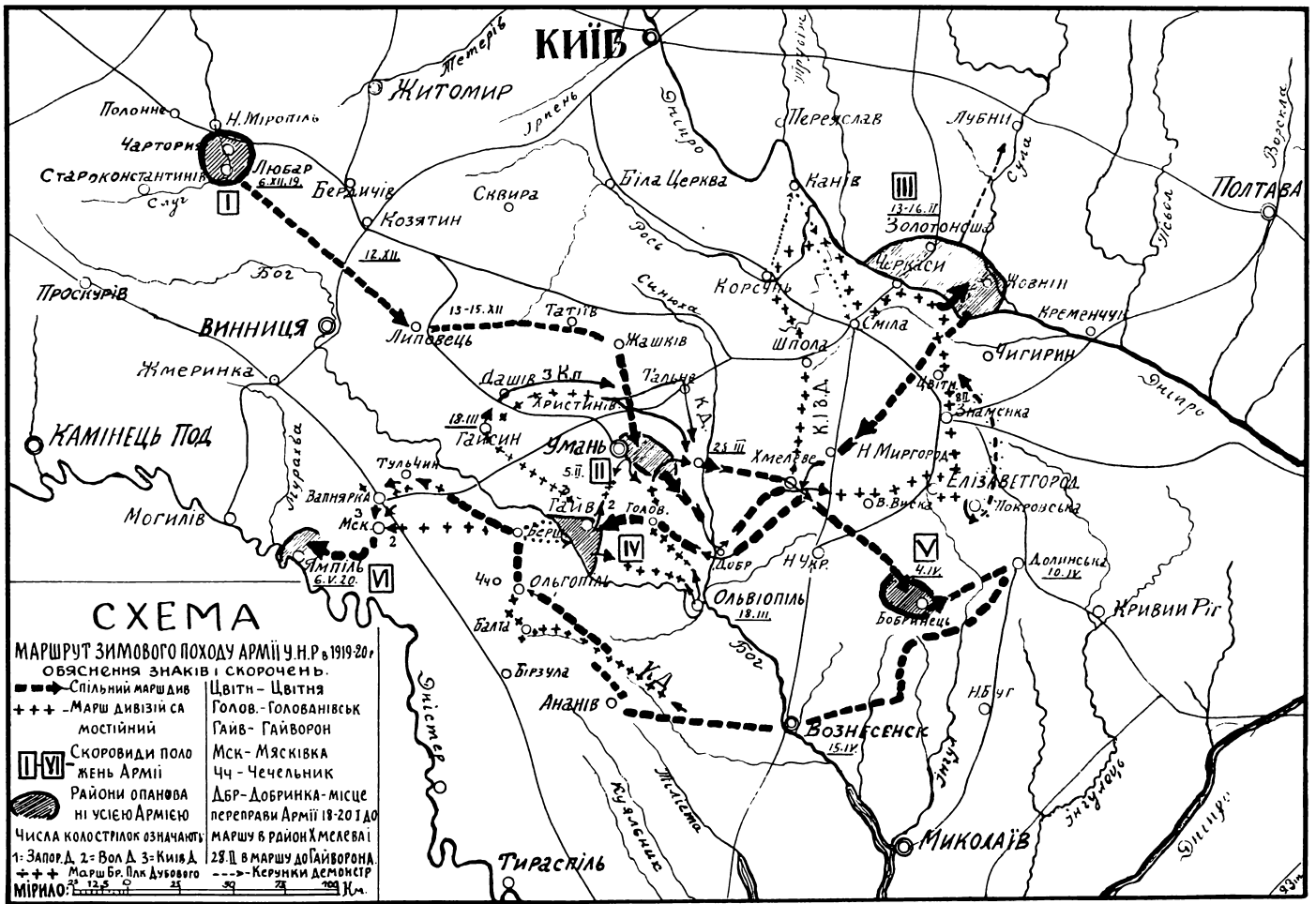
Відзнака Залізного Хреста носить на шовковій бинді (муаро) жовто-блакитній з трьох смужок жовтих і трьох смужок блакитних.

Ширина бинди 3 сант.

ПОЛОЖЕННЯ ПРО ПЕЧАТКУ ВІДЗНАКИ «ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА».

1. Печатка кругла, впоперек має 3,5 сант. По середині має герб У. Н. Р., а навколо українським шрифтом напис: «Печать Залізного Хреста У. Н. Р.».

2. Печатка переходується в секретаря Ради, обраного з числа членів Ради. Заступник Військового Міністра, Генштабу Генерал Поручник *Галкин*. Начальник Похідної канцелярії Військового Міністерства Підполковник *Садовський*.

ГРАМОТА НА ОРДЕН ЗАЛІЗНОГО ХРЕСТА.

Світлину репродуковано з грамоти генерала (тоді отам.) М. Омеляновича-Павленка.
Виконав арт. мал. Василь Крижанівський.

Фотографія зроблена підчас ювілейної осляви XV. р. виступу армії в Зимовій Похід. Між присутніми лицарі Залізного Хреста (л. з. х.) й учасники походу (уч. п.): 1. ген. М. Омелянович-Павленко (л. з. х.), 2. ген. В. Трутенко (л. з. х.), 3. підполк. д-р Б. Сухоручко-Хословський (л. з. х.), 4. підполк. інж. Ю. Климач (л. з. х.), 5. поручч. інж. В. Бийок (уч. п.), 6. полесч. гіст проф. Д. Дорошенко, 7. проф. Іс. Мазена (уч. п.), 8. проф. П. Федеико (уч. п.), 9. поручч. д-р М. Пастшник (л. з. х.) В другому ряді (стоять): другий зліва старш. інж. В. Єна (уч. п.), 3. сотн. інж. Б. Насонів (л. з. х.), 4. сотн. інж. Іларій Сесь (л. з. х.), 5. старш. С. Туркот (л. з. х.), 6. інж. М. Зарничий (л. з. х.), 7. козак Чуарина, 8. інж. М. Кириєвський (л. з. х.) В третьому ряді: перший зліва козак інж. Д. Сірополок (л. з. х.), організатори свята: третій — голова Спілки українських воен. інвалідів підполк. інж. Палій-Сидорянський, пятий — заступник голови д-р Ф. Мелешко.

Tiskárna Protektorátu Čechy a Morava v Praze.

Фот. п. Янушевич.

ЗМІСТ

	Стор.
1. Основний Наказ. Світлини	
2. Світлина автора	
3. Спис командного складу армії	3
4. Слово групи лицарів ордена Українського Залізного Хреста.	
I. Значіння Зимового Походу	5
II. Ретроспективний огляд Зи- мового Походу опертий на працю ген. М. Омеляно- вичя-Павленко	11
III. Рецензії	18
5. Додатки:	
I. Маршрут Зимового Походу армії в 1919—20 р. р. Схема	41
II. Бібліографія	45
III. Статут (витяги) ордена За- лізного Хреста; грамота	49

INHALT

	Seite
I. In ukrainischer Sprache	3
II. In deutscher Sprache	
1. Hauptbefehl	21
2. Vorwort einer Gruppe von Rittern des Ukrainischen Eisernen Kreuzes:	
I. Bedeutung des Winter- feldzugs	21
II. Retrospektive Übersicht des Winterfeldzugs im Lichte des Werkes des Generals M. Omeliano- wytsh-Pawlenko	28
III. Rezensionen	36
3. Liste der Kommandanten der Ukrainischen Armee	39
III. Zusätze: in ukrain. Sprache	41
IV. Inhaltsangabe (in beiden Spra- chen)	51
V. Publikationen des Verfassers	52
VI. Lichtbilder, Marschroute, Diplom.	

Книги ген. М. Омеляновича-Павленка.

1. *УКРАЇНСЬКО ПОЛЬСЬКА ВІЙНА 1918—1919*. Прага, 1929, 4^о, ст. 72.
2. *СПОМИНИ*. Львів-Тернопіль, 1930, 8^о, ст. 64.
3. *ПЕРЕГОВОРИ З ДОБРАРМІЄЮ*. Львів, 1930, 8^о, ст. 16.
4. *СЕМІНАР РЕЗЕРВОВОГО СТАРШИНИ* в тезах, таблицях і схемах. Зош 1—7, Прага, 1933—34, 4^о.
5. *ЗИМОВИЙ ПОХІД*. Каліш, 1934, 8^о, ст. 192, 19 схем і 5 світлин.
6. *»ВІЙСЬКОВИЙ СТАРШИНА«*. Шлях до вихови військової еліти. (Видання Воєн.-Наукового Т-ва.) — Прага, 1932, 4^о, 32.
7. *НА УКРАЇНІ 1917—1918*. Прага, 1935, 8^о, ст. 72.
8. *Обученіє молодых солдат, старослужащих и запасных*. 1905.
9. *Тактическая подготовка унтер-офицеров*. 1907.
10. *Конспект устава полевой службы*. 1908.
11. *Программа для боевой подготовки молодых офицеров*. 1914.

СТАТТІ В ЖУРНАЛАХ Й ГАЗЕТАХ (Кал. »Дніпро«, »Діло«, »Запорожець«, »Нація в поході« й інш. . . .) на воєнно-технічні й історичні теми.

PRANA XI., TOMKOVA 8.

